

1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politigi: Bir Neo-Otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru¹

Emek YILDIRIM²

The Political Economy of the Transformation of the Russian State from 1990s to 2000s: Towards A Neo-Authoritarian Regulative State Model

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 15.12.2017

Date Accepted: 20.01.2018

JEL Classification:

P10,

P16,

O10.

Keywords:

Russia,

Transformation of the State,

Global Capitalism,

Neoliberalism,

Post-Fordism,

Regulative State Model,

Neo-Authoritarianism,

Neo-Patrimonialism.

ABSTRACT

After the disintegration of the Soviet Union, by pioneering of the international finance institutions, “shock therapy” neoliberal agenda, which were previously applied to Latin America, has been actualized initially in Russia and then in all post-Soviet countries. In the same time, while the state, which commanded both political and economic spheres in the Soviet era, has been diminished by the neoliberal policies in parallel to be through with the economic and socio-economic spheres, nomenklatura, which were Soviet elites, has turned into the oligarchs and the economic power has been acquired by the oligarchs owing to the actualized neoliberal agenda. By the beginning of 2000s, after the coming to power of Vladimir Putin, the process of the rising authoritarianism of the state has started under the name of “strong state” notion. So to say, by coming to power of Putin, who displays a Leviathan profile as the form of the Russian state and even the Russian society, both political and economic transformations in Russia have been guaranteed. Therefore, in this work, it will aim to discuss the changing situation of the Russian state under the Putin’s government within this political and socio-economic framework.

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yürütülmekte olan “Sovyet-Sonrası Rusya'da Toplumsal Muhalefetin Ekonomi-Politigi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, emekyildirim@gmail.com

ÖZET

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, uluslararası finans kuruluşlarının önyak olmasıyla, daha önce Latin Amerika’da uygulanan “şok terapi” neoliberal ajandası, başta Rusya olmak üzere tüm diğer eski Sovyet ülkelerinde hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda Sovyetler döneminde hem siyasal hem de ekonomik alana hâkim olan devletin neoliberal politikalarla küçülmesine koşturarak devlet ekonomik ve sosyo-ekonomik alandan elini çekerken, Sovyet elitleri nomenklatura da oligarklaşmış ve iktisadi iktidar da hayata geçirilen neoliberal ajanda sayesinde tamamen oligarkların eline geçmiştir. 2000’lerin başı itibariyle, Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle, “güçlü devlet” nosyonu adı altında devletin otoriterleşmesinin artması süreci başlamıştır. Adeta Rus devletinin ve hatta Rus toplumunun vücuda gelmiş hali gibi bir Leviathan profili oluşturulan Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya’da hem ekonominin hem de siyasalın dönüşümü garanti altına alınmıştır. Buna binaen, bu çalışma ile, siyasal ve sosyo-ekonomik çerçeve dâhilinde, Putin yönetimi altında Rus devletinin değişen halinin ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Devletin Dönüşümü, Küresel Kapitalizm, Neoliberalizm, Post-Fordizm, Düzenleyici Devlet Modeli, Neo-Otoriterizm, Neo-Patrimonyalizm.

“Ne ilerleme, ne ilerleme! Köleydi babası, oğlu robot oldu.”³

1. Giriş

Kapitalizmin doğası ve işleyişi gereği, siyasal ile ekonomik alanın birbirinden ayrıştırılması doğal karşılanan bir olgu haline gelmiştir. Bilhassa da, 80’ler ve 90’lar itibariyle, kapitalist sistemin girmiş olduğu organik krizleri atlatmak için kapitalizmin bir yeniden inşa sürecine zemin hazırlaması düşünülen neoliberalizmin uygulamaya geçilmesi neticesinde, bu ayrıştırma yaşamın her alanında kendini daha da göstermeye başlamıştır. Neoliberal politikaların özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında tüm dünya üzerinde mevcut iktidarlar tarafından hayata geçirilmesi ile sosyal güvenliğin, sosyal adaletin görece garantiye alındığı refah devleti modelinin de terk edilmesi süreci siyaset alanının

³ Sırp yazar Brana Crnčević’ten alıntılan Argın (1992).

ekonomik alandan tamamen soyutlanmasını da getirmiştir. Hayata geçirilmeye çalışılan neoliberal ajanda ile devletin küçülmesi ve siyasal/yönetmel/bürokratik alana çekilmesi, sermayenin ve piyasanın devlet müdahalesinden azadi bir biçimde zamansal ve mekânsal bazda yayılması, genişlemesi öngörölmüştür. Sovyetler Birliğı’nin yıkılması sonrası ise, başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası finans kuruluşlarının da önyak olması ile daha önce Latin Amerika’da uygulanan “şok terapi” neoliberal ajandanın başta Rusya olmak üzere tüm eski Sovyet coğrafyasında hayata geçirilmesi sonucunda yürürlüğe konulan deregölasyon ve özelleştirme politikaları ile hem ulusal bazda kapitalizmin inşası süreci hızlandırılmış hem de ulusötesi/uluslararası sermayenin Sovyetler’ den miras kalan imkânları daha rahat bir biçimde kullanmasının yolu açılmış oldu. Aynı zamanda Sovyetler döneminde hem siyasal alana hem de ekonomik alana hâkim olan devletin deregölasyon ve özelleştirme politikaları ile küçülmesinin, erimesinin yanı sıra siyasal ve ekonomik alanın da ayrışması sağlanmıştır. Buna binaen de devlet ekonomik ve sosyo-ekonomik alandan elini çekerken, Sovyet elitleri *nomenklatura* (*номенклатура*) da Sovyet-sonrası dönemde *oligarklaşmış* ve ekonomik alan da özelleştirmelerle tamamen bu “yeni-Rus” *oligarkların* (*олигарх*) eline geçmiştir. Hatta bazen *oligarkların* siyasal alana etkileri bile söz konusu olsa da yine ulusal ve uluslararası sermayenin çıkarına kararlar hususunda bir tesirden söz edilebilir. Zaten 1990’larda yaygın bir biçimde sosyo-ekonomik bir katastrof ile karşı karşıya kalan Rusya, 1998 Krizi’nin fatal etkileri sonucunda, milenyum ile birlikte, yeni yeni inşa edilmekte olan kapitalist sistemin bekası için minimal devlet modelinden düzenleyici devlet modeline doğru yönelmeye başlamıştır. 2000 yılında Vladimir Putin’in ülke yönetiminin başına gelmesi ile birlikte de “güçlü devlet” (*сильное государство*) nosyonu ile de adlandırılabilir bir şekilde, neo-otoriteryanizm, neo-patrimonyalizm ve hatta post-kolonyal yayılmacılık ile harmanlanmış yeni bir tür düzenleyici devlet modeli hayata geçirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada da, 1990’lardan 2000’lere kadar geçen sürede, Rus devletinin minimal devlet modelinden düzenleyici devlet (*regulative state*) modeline doğru geçişinin aşamaları ele alınmaya çalışılacaktır. Nitekim, bu çalışma ile de, bu kapsamda sorulacak sorular, verilecek cevaplar ve varılması hedeflenen sonuçlar da, Rusya’da devletin 1990’lardan 2000’lere aldığı değışim merhalesinin ekonomi-politik analizi üstünden elde edilmeye çalışılacaktır.

2. 1990’lardan 2000’lere Devletin Dönüşümü

1980’li yıllardan itibaren, üzerine en çok konuşulan, tartışılan hususlardan biri olan küreselleşme paradigması esas olarak günümüzde kapitalizmin aldığı yeni çehredir. Bu paradigmanın zeminini oluşturan ortam ise, ulusal sınırların ötesine geçerek para, mal ve hizmet hareketliliğinin dünya üstünde zamansal, uzamsal ve mekânsal bazda yayılımının had safhaya ulaşması ile zuhur etmiştir. Bir anlamda, küreselleşme paradigması, asıl üstünde yeni türden üretim biçimleri ve üretim ilişkilerine gerekli vurguyu yapmak amacıyla küresel kapitalizm olarak adlandırmanın daha yerinde olacağı açıktır (Robinson, 2002: 133). Sermaye ve metanın dünya sathındaki dolaşımı sürecinde ulus-devletlerin merkezi bir rol oynadığı dünya kapitalizminin küresel kapitalizme dönüşmesi ise üretim süreçleri ve üretim ilişkilerinin ulusöteleşmesi üzerinden ortaya çıkan ekonomi-politik değişimlerin neticesidir (Robinson, 2002: 133). Bunlardan bazıları ise: Ulusal sınırların saydamlaşması; üretim sürecinin merkezlesmesi; sermaye ve metanın küresel hareketliliğinin daha kolaylaşması; ulusal ekonomilerin birbiriyle daha da bütünleşmesi ve dünya üzerinde ortaya çıkan en ufak iktisadi krizin bile tüm dünyayı ciddi bir biçimde etkiler hale gelmesi; kitlesel üretim yerine parça-başı üretime geçilmesi; iletişim ve bilişim başta olmak üzere hem teknoloji yoğun üretimin hem de finansallaşmanın küreselleşmesi; kapitalist üretim sürecinin ve üretim ilişkilerinin zaman, uzam ve mekânda genişlemesi; ulusötesi bir sermaye sınıfının ortaya çıkmasıdır (Robinson, 2002: 133-134; Güzelsarı, 2008: 23-26). Mesela, Robert W. Cox, Antonio Gramsci’den ödünç aldığı bir terimi de kullanarak, ortaya çıkan bu yeni uluslararası sermaye sınıfını “ulusötesi tarihsel blok” olarak adlandırmaktadır (Gill & Law, 1988: 68; Cox, 1987). Böylece, Öztürk’ün (2006: 247) de belirttiği gibi, “üretimin yerel bağlarını kırmaya başlaması ve *disentegrasyon* (metanın farklı kısımlarının farklı mekânlarda üretilmesi) gibi yöntemler sayesinde daha ileri bir uluslararasılaşma yönelmesiyle, sermaye sınıfı açısından uluslararası ittifaklar kurma olanakları daha da genişlemiş” ve ulusötesi sermaye sınıfının kurduğu bu ittifaklar üzerinden ulusötesi tarihsel bloğun inşa edilmesinin potansiyeli gerçeğe dönüşebilmiştir.

1970’li yıllarla beraber, kitlesel üretime dayalı Fordist üretim modeli ile kitlesel tüketime dayalı sosyal refah devleti modelinin bir dizi ekonomik ve politik krizlere yol

açmaya başlamasıyla kapitalist sistem yeni bir üretim ve tüketim modeline doğru evrilmeye başlar. Böylece, yoğun birikim rejiminden esnek birikim rejimine ve Fordist üretim modelinden post-Fordist üretim modeline doğru bir dönüşüm yaşanmaya da başlanır (Dikmen, 2017: 216). Özellikle Soğuk Savaş’ın yarattığı rekabet ortamında beslenip, büyüyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler de bu dönüşümü hızlandırır. Bugün yalnızca teknolojik dönüşüme vurgu yapan ve aslen ideolojik bir tarafgirliğin güzellemelemleri olan “bilgi çağı”, “enformasyon toplumu”, “sanayi/endüstri-sonrası dönem” gibi isimlerle de adlandırılan bu dönemin esas en önemli niteliği ise, hem üretim sürecinin hem de üretim ilişkilerinin değişmiş, dönüşmüş olmasıdır (Bell, 1999; Touraine, 1971). Bir yandan üretim süreci parçalara ayrıлып, tikelleştirilip, bireyselleştirilip, esnekleşip, güvencesizleştirilirken, diğer yandan ise ulusötesinden ulusala ve hatta yerele kadar uzanan yeni üretim ilişkileri ortaya çıkar. Ayrıca, küresel kapitalizm ile, sadece sermaye ve meta ulusöteleşmemekte, aynı zamanda kitlelerin küresel olarak göç etmesi üzerinden emek de ulusöteleşmektedir.

Bunun yanında, post-Fordizmin hem imalat sektörü hem de hizmet sektöründe yarattığı esnekleşme, tikelleştirme, hız ve rekabet olgularının yoğunluk kazanmasının yanı sıra, aynı zamanda maksimum kâr ve rant elde etme imkânları hem üretim hem de tüketim süreçlerini daha çok belirler bir hale gelir. 1970’li yıllarda ortaya çıkan ve basitçe “Petrol Krizi” olarak tanımlanan ama esasında çok daha ciddi organik sorunlara neden olan bu yapısal krizin üstesinden gelmeye çalışan kapitalist sistemin, her yapısal kriz döneminde olduğu gibi, kendini yeniden üretebileceği yeni bir evreye geçme gereksinimi vuku bulur. Çünkü “kapitalist üretimde belli aralıklarla ortaya çıkan periyodik ve çevrimsel krizler, üretim ile tüketim sektörleri arasındaki dengenin kurulmasında ve pazar mekanizmalarının yeniden biçimlenmesinde etkili olurken, yapısal krizler de, sınıf bileşimlerinin, sınıf pratiklerinin, tarihsel bloğun ve devletin sınıf iktidarına dönük rolünün yeniden tanımlanmasına yol açarak, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini restore etmesini sağlamaktadır” (Öngen, 2004).

Bu bağlam dâhilinde de, o döneme kadar işleyen fakat artık daha fazla işler halde de ol(a)mayan fordist üretim modelinden ve onun siyasal/yönetimsel kurumsal modeli olan Keynesyen sosyal refah devletinden vazgeçilip yeni bir üretim modeline ve onun siyasal/yönetimsel kurumsal yapılanmasına dair bir ihtiyaç da doğar. Çünkü, temelde, kar

oranlarındaki hızlı ve kritik düşüşlerle birlikte, sosyal güvenlik ve kamu harcamaları sermaye sınıfı için artık yük haline gelmeye başlar. Buna binaen de, fordizmin artık işlemez hale gelmesiyle ve yapısal krizlerin ortaya çıkmasıyla, üretim modelinin post-Fordist modele doğru evrilmesi artık kaçınılmaz bir hal alır.⁴ Bu minvalde, hem üretim-tüketim sürecinde hem de kamu maliyesi alanında krize giren sistemin yeniden yapılanması gerekmektedir. 1978 yılında ortaya konan Washington Konsensüsü⁵ ise, bu yeniden yapılanmanın yol haritasını veren bir adım olur. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Amerikan Hazinesi’nin dünyaya sunduğu bu program; Anglo-Sakson ülkelerin karar mekanizmalarının merkezinde olduğu ve neoliberal politikaların şekillendireceği bir dönüşümü öngörmektedir. Buna göre, yeni dönem politikaları ile; siyasal ve ekonomik alanların birbirinden ayrışması, üretim sürecinin yeniden yapılanması, siyasal/yönetimsel kurumsal yapıların mümkün olduğunca küçülmesiyle devletin korumacı ve müdahaleci rolünün minimuma indirilmesi, piyasanın işlerliğinin de olabildiğince maksimuma çıkarılması hedeflenir. Bunun için de, başta Fordist modelden ve Keynesyen politikalardan vazgeçilmesi ve devlet ile piyasanın hem kendi iç işleyişleri hem de karşılıklı işleyişleri anlamında dönüşümlere gidilmesi de kaçınılmazdır artık.

Bununla beraber, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim süreçlerine egemen olan post-Fordist paradigmayı, “*esnek üretim ve birikim rejimi*” olarak nitelendirmek de yerinde olur (Şaylan, 2016: 148). Kitlesele üretim ve tüketim modeli olan Fordist paradigmadan farklı olarak, post-Fordist paradigma üretim ve tüketim süreçlerinin kendi içlerinde ve birbiriyle olan ilişkiselliği bağlamında parçalı ve çeşitlilikli bir yapıda işler hale gelmesine yol

⁴ Fordizmin işlerliğini kaybetmesinin bazı sebepleri olarak da (Belek, 1999: 169-170): “1) Üretkenlik artışındaki düşme. Araştırma geliştirme harcamalarının azalması. Hammadde fiyatlarının, sosyal harcamaların artışı, piyasaların doyması. 2) Üretkenlik düşerken ücret artışlarının sürmesi. [...] 3) Piyasanın genişlemesindeki sınırlılık. [...] 4) Üretimin uluslararasılaşması. [...] 5) Fordizm’in yapısal ortamından kaynaklanan aşırı kapasite ve stok birikimi. [...] 6) Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, yeni malların emek yoğun karakterinin gerilemesi ve sonuç olarak da bağımlı ülkelerde gerçekleştirilen ucuz emek gücü politikalarının ekonomik sistem boyutundaki öneminin giderek azalması. 7) Kalite kontrolünün yetersizliği ve iş yapısının kalitesizliğinin bu sorunu ağırlaştırması. 8) Üretimin dünyaya yayılması. Bu olgu transport, koordinasyon, yönetim maliyetlerini arttırmıştır. 9) Bürokratizasyon artmış bu da karar alma süreçlerinin yavaşlatmıştır. 10) Kamu hizmetlerinin, sosyal politika uygulamalarının getirdiği yüksek maliyet” idir.

⁵ Williamson’un (2000: 252-253) ele aldığı açıdan Washington Konsensüsü’nün tekabül ettiği çerçeve şu türden politikaları öngörmektedir: “Mali disiplin; temel sağlık hizmeti, temel/zorunlu eğitim ve altyapı gibi öncelikli kamu harcamalarının hem yüksek ekonomik gelir hem de gelir dağılımını geliştirecek potansiyeli sağlayacak alanlara doğru yeniden yöneltilmesi; vergi reformu (marjinal oranı düşürmek ve vergi tabanını genişletmek için); faiz oranları serbestisi; rekabetçi bir kur politikası; ticaret serbestisi; doğrudan yabancı yatırım serbestisi; özelleştirme; deregülasyon (giriş-çıkıştaki engellerin kaldırılması için); ve güvenli mülkiyet hakları” gibi.

açmaktadır. Ayrıca, post-Fordist paradigma; (esnek üretim, esnek uzmanlaşma, esnek örgütlenme, esnek yönetim gibi kavramlar aracılığıyla yapılmaya çalışılan) esnekleşme ve (başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere) teknolojik gelişme olguları üzerinden tanımlanan da bir birikim rejimidir. Belek'in de belirttiği gibi; "teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının "esnekleşmesi" ile karakterize bir süreçtir bu [birikim rejimi] ve [...bunlar bir biçimde] sermaye mobilizasyonunda hızlanmaya yol açmaktadır" (Belek, 1999: 169). Başka bir deyişle, post-Fordist paradigma ile, hem birikim rejiminde⁶ hem de düzenleme modunda bütünlüklü bir yeniden-yapılanmaya gidilmektedir (Belek, 1999: 255-256):

Yeni birikim rejiminde hayata geçirilen yeniden-yapılanma sürecinin sonucunda ortaya çıkan bazı önemli dönüşümler şunlardır:

1) *Yeni enformasyon teknolojileri temelinde, üretim ve emeğin post-Taylorist organizasyonuna geçiş. Bu kütleli üretimin tamamen yok olması demek değilse de, yeni bir yapılanma ve emek gücüne gereksinimin azaltılması anlamına gelmektedir.*

2) *Hizmet sektörünün, yine yeni teknolojiler temelinde, artan biçimde endüstrileşmesi. Böylece yeni kentsel hizmet-endüstri merkezlerinin gelişmesi.*

3) *Tarımın endüstrileşmesi. Öte yandan tarımın ulusal gelire katkı, gerekse istihdam ettiği emek gücü hacmi bakımından önem yitirmesi.*

4) *Üretkenlik ile kitlelerin gelirinin birbirinden ayrılması. Gelir ve tüketim farklılıklarının bu nedenle artması. Düşük büyüme düzeyli bir birikim rejimine geçiş.*

5) *Ücretlerle iş arasındaki ilişkinin parçalanması, sosyalizasyonun enformasyon temelinde gerçekleşmesi ve tüketim eğilimlerinin farklılaşması sonucunda bireyselleşme ve bu temelde çoğulculuşma eğilimleri.*

Ve yeni düzenleme modundaki bazı önemli dönüşümler ise şunlardır:

⁶ Düzenleme Okulu'na (*Regulation School*) göre, tarihsel gelişimi için de kendi de bir birikim sistemi (*system of accumulation*) olan kapitalizm bir dizi birikim rejiminden (*regime of accumulation*) ve onun kendine has düzenleme modlarından (*mode of regulation*) geçmiştir. Üretim ve tüketim arasında ilişkiselliğin uzun dönemli olarak dengede kalma hali ise birikim rejimidir. Düzenleme modu ise, birikim rejiminin kendine has siyasal, yönetsel, sosyal ve kültürel yapılanmalarıdır. Birikim rejimi ile düzenleme modu arasındaki uyumsuzluklar yapısal krizlere sebep olurken; ortaya çıkan yeni bir birikim rejiminin kendine has bir düzenleme modu da ortaya çıkar çünkü bir birikim rejiminin sürekliliği sahip olduğu düzenleme moduyla uygunluğuna bağlıdır. Ayrıca, bu ikisinin uyumu birikim sisteminin gelişmesini ve yayılmasını sağlar. Başka bir deyişle, "Düzenleme Okulu'na göre kapitalizm birikim sistemi, birikim rejimi ve düzenleme modu olarak adlandırılan üç kompartmanın karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimsel değişimlere uğrayabilmektedir. Aslında bu değişimler kapitalizmin, yine kendi iç dinamikleriyle içine düştüğü bunalım ortamlarından kurtulma çabalarıdır." (Belek, 1997: 38)

- 1) Küçük işletmelerin yaygınlaşması.
- 2) Sosyal güvenlik sistemlerinin parçalanması.
- 3) Sendikaların zayıflaması, işsizlikte artış, istihdam biçimlerinde düzensizleşme ve işçi sınıfı içindeki heterojenitenin artması.
- 4) “Desantralize korporatizm” denilen ve ulusal düzeyli toplu pazarlık sisteminin parçalanması anlamına gelen yeni emek/sermaye ilişkilerinin gelişmesi.

Hatta, bunlara ek olarak, temelde ekonomik alanda işleyen bir olgu olmasının yanında, aynı zamanda siyasal, sosyal ve hatta kültürel alanlarda da ortaya çıkan çeşitli dönüşümlere zemin hazırlayan bütünlüklü ve çok boyutlu bir paradigma olduğunu da söylemek mümkündür. Aynı zamanda, sermayenin uluslararasılaşması (*internationalization of capital*) ve burjuvazinin ulusöteleşmesinin (*transnationalization of the bourgeoisie / transnational capitalist class / global bourgeoisie*) yanı sıra, üretim, tüketim, istihdam, emek⁷ ve meta da uluslararasılaşmıştır (Robinson 2011). Küresel kapitalizmin bu son evresinde; bir yanda dünyanın farklı coğrafyalarında ucuz işgücüne yatırım yapan çok-uluslu şirketler (*multinational corporations / MNC*) ve ulusötesi kapitalist sınıf (*transnational capitalist class / TCC*) (Robinson, 2001; Sklair, 2000 & i.a. 2001; Embong, 2000), diğer yanda Fordist kitlesel üretimin yerini alan esnek ve yalın üretim yapan atölye tarzı üretim modeli ve/veya ileri düzeyde uzmanlık ile bilgi ve iletişim teknolojileri kullanan hizmet sektörünün oluşturduğu post-Fordist üretim modeli vardır.

Bu bağlamda, kapitalizmin gereksindiği dönüşüm, tüm bu değişiklikleri hedefleyen bir program dâhilinde uygulanan neoliberal politikaların bir bir hayata geçirilmeye başlanması ile geri dönüşü olmayacak biçimde start alır. 1980’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher’in vitrin süsü olduğu ve esasen uluslararası finans kuruluşlarının kurguladığı neoliberal ajanda vasıtasıyla, dünyanın çeşitli coğrafyalarında uygulanmasına geçilir. En bariz örnekleri ise, başta Şili olmak üzere Latin Amerika coğrafyası ve başta Rusya Federasyonu olmak üzere eski sosyalist ülkeleridir. David Harvey’in (2012: 72) belirttiği gibi, “bir kez daha yaratıcı yıkımın acımasız bir deneyi, merkezdeki politikaların formülasyonuna model oluşturabilmesi için periferide uygulanmıştır.” Bunun yanında, bu programın çerçevesini oluşturan fikriyat ise, Pierre

⁷ Emegın uluslararasılaşması (*internationalization of labor*) için ayrıca bkz. Embong 2000 ve Kuptsch 2010.

Bourdieu’nun (1998) da dile getirdiği gibidir: “Neoliberal kusursuz ve eksiksiz bir piyasa ütopyasına doğru meyleden hareket, finansal deregülasyon politikaları sayesinde mümkün olacaktır. Ve bu da, kusursuz piyasa mantığına engel oluşturabilecek kolektif yapıların tümünü sorgulamayı amaçlayan bütün siyasi tedbirlerin dönüştürücü ve [...] yıkıcı etkisi vasıtasıyla başarılacaktır.”

Fakat siyaset ve ekonomi alanlarının birbirini dışlayacak kadar ayrıştırılmasının ve toplumsal yaşam içinde bu alanların kurumlarının birbirinden izole bir biçimde işlemeye çalışması ister istemez devlet ve piyasa arasındaki dengenin kaybolmasına yol açtı (Clarke, 2004: 69). Devletin içinin boşaltılıp, gece bekçisine dönmesi ile yaşamın her alanında, üretim ve tüketim sürecinin her anında serbestleşmesinin bir neticesi olarak krizler de kaçınılmaz bir hale geldi. Tüm bu neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sonucunda ise, dünya üzerinde belli bir azınlık grubun çok zenginleşmesi ve elbette halkların çoğunluğunun yoksullaşması, piyasanın herhangi bir kontrol mekanizması olmaksızın hüküm sürdüğü bir düzenin sonuçlarının en belirgin görüngüleri oldu. Kapitalizm, neoliberal politikalar ile daha da vahşilemişti. Ortaya çıkan yaygın yoksulluk ve yoksunluk olgusunun yanı sıra bir yandan sosyal devletin yok olması ile halk yığınları temel hizmetlerden mahrum kalırken, bir yandan mafyatik şebekeler, suç ve yolsuzluklar yaygınlaşmışken, diğer yandan yapılan özelleştirmeler ve deregülasyon hamleleri ile özel sektörün eline geçen üretim sürecinde de çalışma koşulları değişmeye başlamıştı. Özellikle, yapılagelen tüm özelleştirmeler ve deregülatif uygulamaların yanı sıra, hâkim toplumsal formasyon haline gelen post-Fordist üretim modelinin getirdiği bireysel, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları işçi sınıfı için ayrı bir sorun haline de gelmiştir.

Hatta “yeni dönemde eski dönemden farklı olarak büyük işletmeler yerine küçük atölyeler, iş güvenliği ve tam istihdam yerine, ihtiyaca dayalı istihdam, taşeron/sözleşmeli işçilik, sendikal örgütler ve toplu sözleşmeler yerine insan kaynakları yönetimi gibi olgular gündeme gelmiş ve önem kazanmaya başlamıştır” (Fırıncıoğlu, 2015: 42). Tüm bu değişikliklerle üretim süreci parçalı bir hale gelmiş ve bunun sonucu olarak da emek piyasası çözülmeye yüz tutmuştur. Böylelikle, eski tarz kitlesel bazda örgütlenen hem sendikal mücadele hem de sınıf mücadelesi bu parçalı yapıdan nasibini alarak zayıflamaya ve

g d kleşmeye başlamıştır. Üretim sürecinin küçük-ol eklere taşınması sonucu sendikal mücadelenin eriyip gitmesi ile, sendikaların sigortası olduğu çalışma hayatı içindeki dayanışmanın, güvencelerin ve hakların da yok olması emekçi halk kitlelerini oldukça olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Netice itibariyle, post-Fordizm, insanların yaşamlarının her alanına esnek, yalın, parçalı, küçük-ol ekli, çeşitliliğe sahip, desantralize bir yönetim ve örgütlenme modeli olarak yayılmıştır.

Tüm bunların yanında, Fordist birikim rejimi ve Keynesyen sosyal refah devleti için önemli bir uğrak olan Bretton Woods sisteminin yerini Washington Konsensüsü’n n ana hatlarını çizdiği post-Fordist birikim rejimine bırakması ile devletin yeri, konumu, rolü, görev ve sorumlulukları da değişmeye başlamıştır. İlk olarak, Washington Konsensüsü’n n etkili olduğu 1980’li ve 1990’lı yıllar itibariyle “küçük devlet ve g cl  piyasa” (Güzelsarı, 2004: 2) anlayışının hayata geçirilmesinin damgasını vurduğu bir dönem olmuştur. Özelleştirmeler ve dereg lasyon gibi çeşitli neoliberal politikalar aracılığıyla hem meta, emek ve sermayenin küresel serbestisi mümkün kılınmaya çalışılmış; hem de özel sektörün, piyasa mekanizmasına açılan kamuya ait alanlara nüfuz etmeye başlamasıyla devletin küçülmesi hedefi de hayata geçirilmiş olur. Sosyal refah devlet modelinin yerini, yeri ve rolü neoliberal politikalar tarafından şekillendirilmiş minimal devlet modeli alır. 1980’li yıllar itibariyle devlet d n şyordur artık. Bahsi geçen minimal devlet modelinin altında yatan asıl yaklaşım ise, Sönmez’in (2016: 61) belirttiği gibidir:

Neoliberal paradigmanın esası piyasanın büyümeyi, istikrarı, etkinliği ve refah artışıını sağlayan, işsizliği yoksulluğu önleyen, ekonomiyle birlikte toplumu da düzenleyen tek mekanizma olarak kabul , her tür devlet müdahalesinin siyasetin ekonomiye karışımı olarak değerlendirilerek reddedilmesidir. Sermaye birikimi sürecinde artık devletin rolünün geçmiş dönemlerden farklıdır; devlet müdahalenin giderek tasfiyesi ve devlet d zenleyiciliğinin büyük sermaye gruplarını gözetecek nitelikte olması, kamu hizmeti ve sosyal hizmet alanının ticarileştirilmesi neoliberal politikaların  ncelikleridir. Devletin tasfiye edilmesi söz konusu değildir; devlet aracılığıyla büyük ve küresel sermaye lehinde ekonomik ve finansal faaliyetler düzenlenmekte, bunun hukuksal ve kurumsal altyapı ve erevesi siyasal erk tarafından hazırlanmaktadır.

1980’lerin sonu ve 1990’lı yıllar itibariyle de artık dünya başından sonuna kadar ekonomik ve siyasal bir dönüşüm fırtınası altındadır. Doğu Avrupa’da başlayıp Sovyetler Birliği’nin dağılması ile neticelenen sosyalist rejimlerin yıkılıp bu ülkelerin kapitalizme geçiş sürecine girmeleri süreci neoliberal dönüşümün dünya sathında daha da genişlemesine sebep olur. Ayrıca, sosyalizmin yıkılması ile kapitalizmin mutlak zaferi ilan edilmiş iken, uygulamaya konan neoliberal politikaların doğruluğundan ve gerekliliğinden kimsenin şüphesi de olmaz. Fordist üretim modelinin yarattığı krizlerin sosyal refah devleti sistemine yüklenen kısmı, bir nevi devletin küçültülmesini amaçlayan post-Fordist birikim rejimi için gerekli olan zemini de sağlamıştır. Ayrıca, siyasi alanda muhafazakâr bir söylemin yanında ekonomik alanda neoliberal politikaları destekleyen ve uygulayan yeni-sağ (*new right*) ve/veya yeni-muhafazakâr (*neo-conservative*) olarak adlandırılan hükümetlerin başa gelmesi ise bu süreci hızlandıran bir faktör de olmuştur. 1980’lerden 1990’ların sonuna kadarki dönemde, bu hükümetlerin hayata geçirdiği neoliberal politikaların neticesi olarak, post-Fordist birikim rejimi, gelişmiş ülkelere kadar dünya sathına sirayet etmiştir. Bununla beraber, artık ulus-devletin meşruiyeti, ulusal sınırların geçirgenliği, devletin egemenlik alanı, devletin ekonomik alandaki etkinliği, kamunun piyasa karşısındaki yeri ve önemi de sorgulanır hale gelmiştir (Jessop, 2002). Sermaye genel olarak bir uluslararasılaşma süreci içindedir ve bu süreç “para, meta ve üretken sermayenin” dünya üzerinde zamansal, uzamsal ve mekânsal olarak yayılımı üzerinden uluslararasılaşması ile mümkün olur (Oğuz, 2006: 156). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile de hız ve ivme kazanan sermayenin bu uluslararası çevriminin zamanda da genişlemesi mümkündür artık. Jessop’un Perrin’e referans ile kullandığı *cross-territorial*⁸ kavramının belirttiği biçimde, yerelden küresele ve küreselden yerel doğru olan uzamsal bir genişleme ve ilişkilene hattı kurulur (Jessop, 1994: 277). Küresel, ulusal, bölgesel ve yerel dinamikler arasında kurulan ilişkiselliklerin dayandığı zemin ise yine ağırlıklı olarak piyasa mekanizmasının işlerliğine dairdir (Jessop, 1994: 271-272). Ulusötesi kapitalist sınıfın ulusal, bölgesel ve yerel müttefikleri ise bu alanlarda varolan piyasa mekanizmalarının ana aktörleri olan sermayedar

⁸ Kavramın Türkçeye tam birebir çevirisi kavramın anlamını daraltacağı için “yerleşik/ulusal mekânların, uzamların ötesi” gibi çeviri önerisi ile esas anlam verilebilir belki. Fakat bu aynı zamanda metin içinde okumayı zorlaştıracığı için kavram orijinal haliyle bırakılmıştır. Ayrıca, bkz. Jessop 2006 ve 1994. Bunun yanısıra, yine Jessop’a göre (2006: 158), “iktidarın kapitalist mantığının temel özelliği ekonomik iktidarın mütemadi zaman ve mekân boyunca ağ tabanlı, moleküler bir biçim içinde akış halinde olmasıdır. *Cross-territorial* entegrasyon, monopolistik uzamsal stratejilerden doğmaktadır. Akışlar ve mekânsal-zamansal sabitler sınırları yok sayar.”

sınıf ve onlarla irtibat içinde olan sivil toplum kuruluşları (*non-governmental organizations / NGOs*) ile kamu yöneticileridir (Sklair, 2000: 99; Carroll, 2007).

Bu bağlamda, 1990’ların sonunda Doğu Asya’yı, Latin Amerika’yı ve Rusya’yı ciddi biçimde sarsan periyodik krizin ortaya çıkması ile devletin bu kadar minimize edilmesinin doğru olmadığı da anlaşılmıştır. Devletin gece bekçisi rolünde faaliyet yürütmesi; piyasayı kontrol edecek, gerektiğinde sınırlandıracak, yaptırımlar uygulayacak bir merciinin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Devletin minimal olduğu yerde piyasa tüm fütursuzluğu ve vahşiliği ile büyüüp, gelişip, zaman, mekân ve uzamın imkânları dâhilinde dünya sathına yayılmıştır. Bu da ister istemez; bir yandan yoksulluğun ve suçun hızla ve yoğunluklu olarak artmasına yol açarken, diğer yandan finansallaşmanın ivedi yükselişi ile ortaya çıkan balonların patlaması sonucunda ekonomik krizleri doğurmuştur (Foster, 2017: 50-51). Bunun neticesinde, devletin işleyişinde yeniden bir yapılanma ihtiyacı doğmuştur. Böylece, post-Fordist birikim rejiminden vazgeçilmeden, devletin piyasa ile kurduğu ilişkinin yeniden revize edilmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. Diğer bir deyişle, Ataay ve Acar’ın (2008) ele aldığı gibi:

Neoliberalizmin yenilenme çabalarını iki temel başlıkta ele almak mümkün görünmektedir. Ekonomi ve devletin rolü konusundaki değişim “düzenleyici devlet” modelinin ortaya konmasıyla [...] ortaya çıkmaktadır. Ekonomi ve devletin işlevleri konusundaki değişimin temelinde, minimal devlet modelinin serbest piyasa modeline, deregülasyona, devletin ekonomiye müdahalelerinin sınırlandırılmasına odaklanan yaklaşımının, piyasa mekanizmasının etkinliğinin ve serbest rekabetin sağlanması için yeterli olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, rekabetçi piyasa yapılarına ulaşılabilmesi için devletin kartelleşmeyi önleyici, rekabeti güvenceye alan, yolsuzlukları önleyen, şeffaflığı sağlayan, girişim özgürlüğünü genişleten ve tüketici haklarını koruyan etkin önlemler alması gerektiği kabul edilmektedir. Piyasa mekanizmasının etkin işleyişi için gerekli görülen bu adımların atılabilmesi için yeni yönetim düzeneklerine gereksinim duyulmaktadır. Bu çerçevede, serbest piyasa ekonomisini güçlendirecek kurumların oluşturulması, devletin düzenleyici işlevlerinin [...] geliştirilmesi [...] gerçekleştirilmelidir.

Buna göre, minimal devlet anlayışından vazgeçilip devletin ekonomik alanda destekleyici bir pozisyon alması öngörülmektedir (Sarısoy, 2010: 279). Ne Keynesyen sosyal

refah devleti modeli kadar korumacı ve müdahaleci olan, ne de minimal devlet modeli kadar piyasayı denetimsiz ve kontrolsüz bırakan bir halde olmayan ve neredeyse ikisinin ortasını bulmaya çalışan bir model yaratılmaya çalışılır. Hatta, 1990’ların ortalarında bazı Avrupa’nın köklü sol partileri, sosyal demokrasi ile neoliberalizmin “iyi” yanlarını alıp adeta “ideal” bir birleşimlerini ortaya çıkarma ülküsüyle   nc  Yol (*Third Way*) yaklaşımını  ne sürerler ve bu da oldukça ilgi görür (Arestis & Sawyer, 2007: 293-294).

Tüm bunların sonucunda, 1970’lerde ortaya çıkan küresel ekonomik krizler sonrası kapitalizmi bataktan kurtarmak saiki ile 1978’deki Washington Konsensüsü ardından başta ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher olmak üzere 1980’ler itibariyle hayata geçirilen politikalar sonucunda Anglo-Sakson ülkelerde başlayıp tüm dünyaya yayılan küresel kapitalizmin yeni ideolojisi olan neoliberalizm ile dünya çapında devletin dönüşümünün  n  de açılmış oldu. Sosyal refah devleti modelinden minimal devlet modeline geçilmesi amacıyla uygulanagelen özelleştirmeler ve dereg lasyon politikaları neticesinde gerek devletin işleyişinde gerekse de toplumsal yaşamda belli bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda sermayenin zamansal, uzamsal ve mekânsal olarak yayılımına koşut bir biçimde devletin k r getiren alanlardan çekilerek bu alanları piyasanın eline bırakması ve gece bekçisi görevini üstlenmesi hedefleniyordu. Fakat 1997-98 yıllarında geniş bir etki alanı ile ortaya çıkan Asya Krizi sonrası anlaşıldı ki devletin müdahalesi olmaksızın piyasanın tek başına dengeli bir biçimde işlemesi pek de mümkün değil. Bunu izleyen süreç ise; post-Washington Konsensüsü çerçevesinde, devletin daha müdahaleci bir rol üstlenmesi olmuştur. Böylece de piyasa odaklı rereg lasyon politikalarını odağına alan düzenleyici devlet modeli ortaya çıkmıştır.

Bu bağlam içinde, düzenleyici devlet modeline göre; devlet, bir yandan piyasayı denetleyip, kontrol ederken, diğer yandan piyasanın kuralına göre işlemesi için gerekli olan siyasi, yönetsel ve yasal/hukuki alt-yapının inşası için lüzumlu koşulları sağlamakla yükümlüdür (Bayramoğlu, 2009: 145-146). Artık devletin ekonomik alandan tümüyle elini çekmesini öngören minimal devlet modelinden sıyrılıp, onun yerine devletin ekonomik alanda faaliyet yürüten birçok aktörden biri olacağı yeni bir model inşa edilecektir. Böylece, küresel kapitalizmin son fazı olan post-Fordist birikim rejimi altında ikinci bir dönüşüm süreci

yaşayan devlet de artık düzenleyici bir kurum olarak ulusöteleşen sistemin içinde piyasa kurumları ve sivil toplum kurumları arasındaki yerini almıştır. Dolayısıyla, kapitalizmin hızla küreselleştiği, sermayenin sınır tanımadan uluslararasılaştığı günümüzde devletin de üstlendiği yeni görevleri, yeni yükümlülükleri vardır artık. Üretim süreçlerinin de bu sürecin getirisi olarak dönüşmeye başlaması ile, Fordist birikim rejimi ve ona uygun olarak ortaya çıkan düzenleme modu olan Keynesyen sosyal refah devleti modeli de dönüşüme uğramaktan kaçamaz. Post-Fordist birikim rejimi ise elbette kendine uygun düzenleme moduna ve devlet modeline ihtiyacı ortaya çıkarır.

Artık devlet düzenleme rolünün yanı sıra, “girişimci devlet”, “esnek devlet”, “piyasa-dostu devlet” ve/veya “devlet-piyasa ortaklığı” gibi kavramlarla tanımlanır hale gelmiştir. Ayriyeten, sivil toplumla devletin karşılıklı üzerinden değil de birlik üzerinden kurduğu ilişkiselliğin yarattığı “çoğulculuk”, “katılımcılık” ve “güçlü sivil toplum” gibi söylemlerinin yarattığı demokratikleşme ülküsü de yönetim olgusunun sık tekrarlanan niteliklerinden biri haline gelmiştir. Çünkü, sosyal refah devleti gibi kamucu bir uygulama yok edilip, yerine “neoliberalizm ile demokrasi özdeşleştirilerek, neoliberalizme toplumsal meşruiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır” (Ataay, 2006: 23). Bunun sonucu olarak, insanların temel yurttaşlık hakkı olan kamu hizmetlerini bedelsiz sunma yükümlülüğünü yerine getiren sosyal devlet modelinin yok edilip, sadece piyasa mekanizmalarının hüküm sürdüğü koşullar altında yaşamalarının ideolojik zemini olarak demokrasi ve özgürlükler söylemlerinden yararlanılmışlardır. Oysaki, günümüzde, devlet/kamu sektörü, sermaye/özel sektör ve sivil toplumun/üçüncü sektörün yerel, bölgesel, ulusal ve küresel bazda kurdukları çok-boyutlu ilişkiselliklerinin eşgüdümünün sağlanması gerekmektedir (Sørensen, 2006: 194). Diğer taraftan da üretim ve tüketim süreçlerinin zamansal, mekânsal ve uzamsal bazda düzenleyicisi olma rolünü üstlenen devletin, tüm bu koordinasyonu sağlaması için gerekli olan mekanizmalar çeşitli kurumlarının işlerliği ile hayata geçirilmeye çalışılmaktadır (Demirci, 2013: 44). Çünkü “[...] ‘piyasa, her zaman siyasi ve toplumsal bir inşa sürecini içerir’ ve gerçekte yönetim yaklaşımının yeni dönemdeki bu cazibesini, ‘hiçbir ekonomik projenin siyasi meşruiyet, toplumsal düzen ve kurumsal etkinlikle tamamlanmaksızın başaramayacağını’ 1990’lı yıllarla birlikte iyiden iyiye açığa çıkmasının bir sonucu olarak görmek mümkündür” (Bayraktar, 2015: 73). Küresel bazda, mümkün olabildiğince her an her

yere ulaşmaya çalışan sistem, teknolojinin gelişmesinin bir getirisi olarak insanların yaşamlarındaki tüm uzamlara sirayet etmektedir. Misalen, “kamu hizmetleri kâr amaçlı faaliyetler haline getirilip, [...] sermaye açısından, sosyal harcamaların kısılması, emek maliyetlerinin düşürülmesi ve böylece hem sermayenin vergi yükünün hafifletilmesini hem de kamusal fonların sosyal harcamalar yerine sermayenin kullanımına sunulması sağlayarak, sermayenin kar” artışı sağlanmaktadır (Ataay, 2006: 22). Üstüne üstlük, artık kapitalizm için kamu hizmetlerinden insan ilişkilerine hatta suya, havaya, tabiata, doğaya kadar hemen hemen her şeyin metalaştırılması, satılabilir ve tüketilir hale getirilmesi de artık bir zorunluluk halini almıştır. Başka bir deyişle, Stiglitz’in (2016: 256-257) de belirttiği gibi:

Güçlüler, bir demokraside, kendi kurallarını basit bir şekilde diğerlerine dayatamayacaklarını fark ettiklerinden, tartışmaları kendi çıkarlar doğrultusunda çerçevelenmeye çalışırlar. Bir şekilde toplumun geri kalanını kendi amaçları doğrultusunda “kendi saflarına katarlar.” Zenginlerin burada da bir avantajı vardır. Algılar ve inançlar değişkendir. [...Z]enginlerin inançları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirecek araçları, kaynakları ve motivasyonları olduğu [...aşıkârdır]. Her zaman galip gelmezler ancak bu savaş adil olmaktan çok uzaktır. Güçlülerin, asıl sonuçlar sadece kendilerine yararken, adalet ve verimliliğe atıfta bulunarak toplumsal algıları nasıl manipüle ettiği [...de ortadadır].

3. 1990’lardan 2000’lere Rusya’da Devletin Dönüşümü

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının, eski Sovyet ülkelerinde yaşayan insanlar için yarattığı -belki de- en önemli durum bu ruhun yeri doldurulamayacak biçimde onları terk etmesi idi. Tam da, -1979-1990 arasında görev yapan Birleşik Krallık başbakanı- Margaret Thatcher’ın da dediği gibi, “toplum diye bir şey yok, sadece bireyler vardı” artık (Harvey, 2015: 90). Bundan böyle, kolektifin yerini bireysellik, dayanışmanın yerini çıkar çatışmaları, ortak paydanın yerini her bir bireyin bencilce arzuladığı maddi servet hırsı almış oldu. Yıkılan Sovyetler Birliği ile birlikte yıkılan sosyalizmin yerini alan kapitalizm ile birlikte yeni bir Rusya ortaya çıktı böylece. Siyasi iktidarın başında Boris Yeltsin ve ekonomik iktidarı ise

elinde tutan *oligarkların (олигархи)*⁹ çizdiği yolda ilerleyen bir Rusya’dır. Kapitalizmin gelmesi ile eşzamanlı olarak vaat edilen demokrasi ve özgürlük yerine; Rus toplumunda, derin bir yoksullukla birlikte baş gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasal krizlerin vücuda getirdiği travmatik bir sosyal katastrof olarak zuhur etmiştir.

Gorbaçov yönetimi altında bir yandan reform programları ile sistemin yeniden yapılandırılması amaçlanırken diğer taraftan Sovyet devleti varolan borçlarını ve ülkenin giderlerini karşılayacak gelire sahip olmadığı için borçlanmaya devam ediyordu. Bu süreç en sonunda 1990-1991 yıllarında iflas etti. Döviz rezervleri tükenmiş, içeride tüketici piyasasında arz krizi baş göstermiş, hammadde ihracatından elde edilen gelir ise çok düşük düzeylerde idi ve tüm bu sorunlar dışarıdan alınan yeni borçlar ile telafi edilmeye çalışılıyordu (Kagarlitskiy, 2007: 464; Glazyev, 1994: 207-208). Bu durum aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin küresel kapitalizmle daha fazla haşır neşir olmasına ve Batılı ülkelerle uluslararası sermayeye daha fazla bağımlılık geliştirmesine de sebep olmaktaydı. Bunların yanı sıra, 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılmasının ardından 1991’in Mart ayında Varşova Paktı’nın da dağılması ile politik ve ekonomik hegemonik alanını da kaybetmesi ayrıyeten mevcut olan organik krizi daha da harlamıştır. Bu durum karşısında, yine benzer durumlara da müdahil olan ve bu yolla küresel kapitalizmin yeni fazı olan neoliberalizme dair politikaların tüm dünya üzerinde uygulanmasını da sağlayan kurum olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Rusya’nın içine girdiği, bir türlü çıkamadığı hatta çırpındıkça daha çok battığı bu kriz için de müdahale etme gereği duymuştur. Zaten bir süredir varolan Gorbaçov ve Yeltsin arasındaki iktidar mücadelesinde ibrenin 1991 yılındaki Ağustos Darbesi sonrasında Yeltsin’i göstermeye başlaması ile Sovyetler Birliği’nin sonunun geldiği de anlaşılmıştır.

Bu nedenle de mevcut borç yükünden kurtulmak için bir çıkış yolu olarak 1988 yılında tartışılmaya başlanan IMF’ye üye olma hususunun yanı sıra, 1991 yılına kadar IMF, bir türlü yoluna sokulamayan ve hatta gittikçe içinden çıkılmaz bir hale gelen mevcut iktisadi bunalıma cevap olacağı düşünülen öneriler de bulunmuştur (Gould-Davies & Woods, 1999:

⁹ Bu terim; özellikle Yeltsin döneminde, ağırlıklı olarak enerji ve finans sektöründe faaliyet gösteren büyük şirketlere ve 1990’ların siyasal atmosferi içinde ciddi bir etkiye sahip zengin işadamları tanımlamak için kullanılmaktadır (Goldman, 2003). Bilhassa, 1990’larda Rus toplumu, en güçlü ve etkili yedi *oligarkı*, “Büyük Yedi” (Семибанкирщина) olarak adlandırılmıştır. Bu isimler: Boris Berezovski, Peter Aven, Mihail Fridman, Vladimir Gusinski, Mihail Hodorkovski, Vladimir Potanin, ve Aleksandr Smolenskiy idir.

5). 1991’in Ekim ayında kısmi üyelik, 1992’nin Haziran ayında tam üyelik ile son bulmuştur bu tartışmalar da (Gould-Davies & Woods, 1999: 5). 28 Ekim 1991 tarihindeki 5. Rusya Halk Temsilcileri Meclisi’nde Yeltsin’in yaptığı konuşmada dile getirdiği ve özelleştirme, liberalizasyon, stabilizasyon ve hızlı bir biçimde serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören ekonomik paket ise esas olarak uluslararası finans kurumları ve liberal ekonomistlerin çizdiği bir hat izlemektedir (Gould-Davies & Woods, 1999: 6). Ve bir türlü kontrol altına alınamayan ekonomik krizin yarattığı siyasal ve toplumsal krizlerin neticesi olarak çöküşe giden Sovyetler Birliği’nin ardından Sovyetler Birliği’nin esas varisi olan Rusya Federasyonu kendine kalan sorunlar yumağına çözüm getirmek adına IMF’nin izlenmesini istediği ekonomik dönüşüm politikalarını adım adım hayata geçirmeye başlar. Bu politikaların oluşturduğu “şok terapi” programı ise daha önce Latin Amerika’da ve yine yakın bir zaman önce Polonya’da uygulamaya konmuş olup Rusya Federasyonu’nun kapitalizme geçiş süreci için gerekli olan çare olarak lanse edilir. Sovyetler Birliği döneminde hem ekonomik hem de siyasal gücü elinde tutan *nomenklatura* ise 1980’li yılların sonlarına doğru Gorbaçov karşıtlığı üzerinden kurduğu muhafazakâr tavrını tümünden değiştirip Yeltsin’i destekler bir pozisyon olarak artık serbest piyasayı ve liberal ekonomiyi savunan bir hat oluşturur.

Tüm bunların bağlamında, rahatlıkla farkedilebilir ki Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve Rusya’ya kapitalist dönüşüm sürecine girmesi “duru gökte çakan bir şimşek gibi”¹⁰ ortaya çıkmadığı açıktır. İnsanlık tarihi boyunca, uygun ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarının ortaya çıkması ve olgunlaşması sürecinin tarihi olayların meydana gelmesi için olmaz şart olduğu yadsınamaz. Benzer biçimde de, bu sürecin ilk tohumlarının çok daha erken zamanlarda atıldığı ise aşikârdır. Lakin, hem ekonomik sorunların önlenemez bir hal alması ve bir süredir toplumsal rahatsızlıklara yol açmaya başlaması hem de karar mekanizmalarını elinde tutan *nomenklaturanın* ve entelijansiyanın kendi çıkarları gereği adımlar atması sistemin yıkılışını için gerekli olan son hamleler de olmuştur. Özellikle de, hem *nomenklaturanın* hem de entelijansiyanın mevcut düzenin “[...] çöküşünü ve hatta krizini çarpıcı bir şekilde kendi kazanımlarına çevirdiler. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve bununla

¹⁰ Friedrich Engels bu cümleyi Karl Marx’ın *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* eserinin üçüncü Almanca baskısı için yazdığı önsözde kullanmaktadır (Marx, 2007: 10).

birlikte ortaya çıkan karmaşa bürokratik seçkinlere, gücü mülke dönüştürmek ve küresel yönetici sınıfa dâhil olmak için ideal koşullar yaratmıştı” (Kagarlitskiy, 2007: 465).

Her biri iyi birer müteşebbise dönen bürokratik elitlerin zamanın ruhunu iyi okuyup da Sovyet döneminde kontrolleri altındaki ekonomik ve siyasi gücü, serbest piyasanın ya da esasında kapitalizmin inşası anlamına gelen bu yeni düzene geçiş sırasında kendi lehlerine çevirmeyi de başardılar. Bu bağlam dâhilinde, aynı zamanda, “Yeltsin güçleri, geçmiş ile radikal bir kopuşu tercih ettiler. Medyada oldukça faal olan yabancı yatırımcıların yanı sıra yeni girişimciler, tüccarlar ve entelektüeller ile ittifak yaparak, Yeltsin, neoliberal doktrinleri memnuniyetle benimsedi ve diğer ülkelerdeki mevkidaşları gibi mücadele alanını tümünden değiştirmek için bütün-birlik yapılarının revizyonunu teşvik etti” (van der Pijl, 1993: 257). Sovyet döneminde kısıtlı koşullarda yaşayan halk kitleleri ise ellerindeki mevcut imkânları da kaybedip yoksulluk ve yoksunluk ile karşı karşıya kaldılar. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası, yapılandırılmaya çalışılan kapitalizmin inşası sürecinde, IMF’nin hayata geçirilmesi için önerdiği “şok terapi” programı ile bir yandan devlet mülkiyeti *nomenklatura* ve uluslararası sermaye tarafından paylaşılırken diğer yandan da Rusya sınırları içindeki tüm kamu yararı güden yatırımlara ve hizmetlere son verilmiştir.

Bunun yanında, 1990’ların başlarında uygulamaya geçen neoliberal politikaların yine de *nomenklaturadan* veya içindeki çeşitli fraksiyonlardan gelen bir karşı duruşla karşılaşmadan Yeltsin ve çevresi tarafından kolayca hayata geçirildiğini söylemek de hata olur. IMF ve Dünya Bankası gibi iki uluslararası ekonomik kurum tarafından temelde Washington Konsensüsü model alınarak önerilen bu politikaların detayları Yeltsin iktidarı ile önemli sektörleri kontrollerinde tutan -eski *nomenklatura*- yeni Rusya sermaye sınıfı arasında pazarlıklar ve anlaşmalar ile belirlenmiştir. Fakat *nomenklaturanın* lehine görünen bu politikaların uygulanması sonucunda bu kesim içinde de kazananlar ve kaybedenler olmuştur: Kazananlar sistem ile bütünlüklü bir entegrasyon yaşarken; kaybedenler de sistemin kenarına itilip yoksunlaşıp, yoksullaşmış ve halkın arasına karışmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kees van der Pijl’in (2014: 340) de belirttiği gibi, “Parti [başka bir deyişle *nomenklatura*] siyasi denetimi kaybetmedi; ortada kendilerini ve toplumu dönüştürmek isteyen iki farklı kesim vardı.” Filhakika, tüm bu gelişmelerin sonucu olarak da; bir yandan ekonomik ve siyasal olarak etkili,

güçlü olan kesimlerin muhalefetini parçalayarak Yeltsin iktidarına yönelik muhalefeti zayıflatırken, diğer yandan da gelecekte Yeltsin iktidarına ve uygulamalarına yönelecek/yönelebilecek herhangi bir muhalefet ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Yeltsin dönemi süresince, eski Sovyet yapılanmasını ivedi bir biçimde yok etmek ve piyasa ekonomisine dayalı yeni bir sistemi inşa etmek için gerekli olan zemin, yeni sistemin demokrasi, ifade özgürlüğü, insan hakları, ekonomik ve siyasal yapının liberalizasyonu ile Rus sivil toplum mekanizmalarının yaratacağı iddiaları üzerinden rıza üretebilmiştir. Kapitalizme geçiş sürecinin başlarında, bu sebeple de, uygulamaya konması gereken “şok terapi” politikaları sonucunda ortaya çıkabilecek biçimde, ancak daha zayıf bir devlet modelinin yanında güçlü bir piyasa modelinin yer almasının Rusya’yı Batılı manada gelişmiş ve “uygar” bir refah devleti haline getirebileceği de iddialar arasındadır. Mesela, neoliberal reform programının danışmanlarından biri olan Anders Aslund (1995; 2001; 2002), kapitalizme geçiş sürecinin siyasal bir dönüşüme de yol açacağını ve bu sırada piyasayı destekleyici kurumlarında bu şartlar altında ortaya çıkacağını ileri sürer. Aslund’a göre, devletin ekonomik alanda fazlasıyla müdahil olması ekonomik çöküşün bir sebebi olarak pek ala da görülebilir. Bu yüzden de, uygulanacak olan ekonomik reform paketi hem yerli hem de yabancı özel şirketler tarafından kontrol altında tutulması gerektiğini savunur. Ayrıca, sadece Aslund değil, reform programına danışmanlık yapan diğer ekonomistler de özellikle liberalizasyon ve özelleştirme politikalarının gerekli ve etkili kurumsal yapılanmaya sebebiyet vereceğine dair bir inanca sahiplerdir ve piyasanın işlemeye başlaması ile de bu kurumların oluşmasına yol açacağını iddia ederler (Hellman, 2002: 94).

Fakat diğer bir yandan da, reform programının başarısız olmasındaki pek çok etkenden önemli bir tanesi de; inşa edilmeye çalışılan yeni devlet sisteminin ekonomik ve siyasal tasarımlarına dair bir kavrayış hatasıdır. Yeterli zemin gelişmeden uygulamaya konan politikaların yapısal bir dönüşüme yol açacağı ve devlet ile piyasanın uyumlu bir biçimde çalışacağı varsayılarak büyük bir yanlışına düşülmüştür (Herrera, 2001: 137). Bunun yanında, ayrıca, yüzyıllardır otoriter bir devlet modeli ile yönetilen Rusya’nın piyasa ekonomisinin kuruluşu ile kısa bir zaman içinde Batılı değerlere sahip bir liberal demokrasiye de geçiş yapacağı iddia edilen savlardan biridir. Oysaki, kapitalizme geçiş süreci, halkın aktif katılımı

yerine Rus toplumunun üst sınıfları tarafından empoze edilen, çerçevesi çizilen ve uygulamaya geçirilen bir süreç olagelmıştır (McFaul, 2001: 21). Yeltsin de yönetimi boyunca, siyasi elitlerin ve *oligarkların* çıkarlarını gözetecek biçimde ve IMF ile diğer uluslararası kurumların önerileri doğrultusunda esasında küresel kapitalizmin yararına olacak şekilde politikalarına yön vermiştir (Rutland, 2004). Bu nedenle de, bu sürecin toplumsal ve siyasal nitelikleri sayılırken demokrasiden bahsetmek mümkün olmamıştır.

Tüm bu atmosferin içinde, 1980’lerden beri büyük bir sorun olarak devletin önünde duran dış borç açığı için bu dönemde IMF ve Dünya Bankası ile yapılan görüşmelerin sonucunda ilk önce dışarıdan gelecek çözümler aranırken, zaman içinde bu reform paketinin de hayata geçirilmesi ile aranan çözümler içeriden bulunmaya çalışılır. Bu reform paketi sayesinde, üretim, tüketim ve finans alanı toptan bir serbestleşmeye bırakılır ve devletin bu alanlardaki etkinliği de minimuma çekilmeye çalışılır. Çünkü program oluşturulurken yapılan öngörülere göre zaten bu serbestleşme sonrası ortaya çıkacak olan serbest piyasa ekonomisi işlemeye başlayarak tüm ekonomik faaliyetlerin dengeye oturmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda da, 27 Şubat 1992’de başını Yegor Gaydar’ın çektiği ve içinde hem Rus hem de Batılı neoliberal uzmanların olduğu bir ekibin hazırladığı ekonomik reform paketinin açıklanması ile Rusya’da inşa edilmesi amaçlanan kapitalizme geçiş için gerekli ilk adımlar da atılmış olur. Gaydar’ın açıkladığı reform programı temelde ekonomi üzerindeki devlet denetiminin gevşemesini hedeflemektedir. Bu saikle, esas olarak hayata geçirmek için hedeflenen politikalarından birkaçı ise; devlet mülklerinin özelleştirilmesi, fiyat kontrolü, ekonomideki devlet idaresinin desantralizasyonu, piyasa kurumlarının ve altyapısının gelişimi için gerekli koşulların yaratılmasıdır (Tikhomirov, 2000: 227). Fakat, bu süreç içinde, kritik olan noktalardan biri de “değişimin hızı”dır (Volkov, 2002: 43). 1992 yılının başında açıklanan reform paketinin 1992’nin sonunda tamamlanacağını iddia eden Yeltsin ve Gaydar yönetimi, aynı zamanda hem ekonomik hem siyasal hem de toplumsal çöküşün hızla gerçekleşmesinin de yolunu açmışlardır (Yanowitch, 2000: 42; Clarke, 1998: 81).

Şok terapi reform programına danışmanlık yapan yabancı ekonomistlerden biri olan Jeffrey Sachs’a göre, neoliberalizmden beslenerek yapılan geniş çaplı ve hızlı bir özelleştirme ile hem devletin tüm müdahaleci rolünü yok edecek hem de gereksinilen serbest piyasanın

kurulmasına yol açacaktır. Bütün bu bağlam dâhilinde de, hızlı bir biçimde Rusya’da kapitalizmin inşasını hedefleyen bu ekonomik programın ilk momenti fiyatların ivedi liberalizasyonu iken ardından özelleştirmeler, finans sektörünün liberalizasyonu ve son olarak da emek piyasasının liberalizasyonu momentlerini kat etmesi planlanmış ve uygulamaya konulmuştur (Bedirhanoglu, 2004: 276). Stiglitz (2003: 155)’e göre, mali/finansal düzenlemeler, bütçe açıkları ve özelleştirmeler birincil öneme sahipken, bunlar dışında her şey istisnasız ikincil bir konumdaydı. Serbest piyasanın kendi akışı içinde dengeye oturacağı ve sorunsuzca işleyeceği düşüncesiyle uygulamaya konulan bu politikaların uygulamaya sonucunda ortaya çıkan ise oligopolistik bir piyasa mekanizması ve toplumun sosyo-ekonomik yapısında derin bir eşitsizlik ve yaygın bir yoksulluğun yanında otoriter ve otokratik bir devlet mekanizmasının vuku bulması olmuştur (Bedirhanoglu, 2004: 276-277). Bir anlamda, *nomenklatura* ve küresel sermaye güçleri arasında kalan Yeltsin’in bu duruma bulduğu bir çözüm olarak devlet “servet transferinin bir aracına” dönüşmüştür. “Zira Yeltsin, küresel dinamiklerin de etkin rol oynadığı sert bir sermaye paylaşım savaşı içinde şekillenen kapitalistleşme sürecini neoliberal bir çizgide tutabilmek için, başkanlığı süresince devlet mekanizmasını yoğun, keyfi ve usulsüz bir biçimde kullanmıştır” (Bedirhanoglu, 2004: 277).

1991-1994 arasında yürürlüğe konan reform politikaları sonucu Sovyetler Birliği’nden kalan ulusal varlıkların haraç mezat satılıp, ulusal ve uluslararası sermaye grupları tarafından paylaşılmıştır. Buna bağlı olarak da, ortaya çıkan ve “yeni Ruslar” ya da -daha bilenen haliyle- *oligarklar* olarak adlandırılan yeni dönem Rus sermaye sınıfı çok ucuza elde ettikleri kârlı işletmelerden elde ettikleri serveti ağırlıklı olarak ya yurtiçinde lüks tüketime harcadılar ya da yurtdışında mülk, rant veya finansal alanda değerlendirme yoluna gittiler. Bunun sonucu olarak, bir yandan üretim alanına yapılmayan yatırımlar sonucunda üretimde hızlı bir daralma ve verimlilikte ciddi bir düşüş ortaya çıkmaya başladı. Kârını maksimize etmeye çalışan oligarklar ise çalışanların maaşlarından ve sosyal hizmet/sosyal güvenlik alanına yapılan ödemelerden kesintiye gitmeyi seçtiler. Böylece, Sovyetler Birliği döneminin en önemli kazanımlarından biri olan sosyal güvenlik hizmetleri özelleştirildi; hem neoliberal politikaların gereği olarak deregülasyonla devletin minimalize edilmesi ve devletin çekildiği alanlara piyasanın girip de işlerliğini arttırması için, hem de burjuvazinin işçi sınıfı için ödediği/ödemek zorunda olduğu sosyal güvenlik hizmetleri çalışanların omuzlarına yüklenmiş

olmuştur. Bunun neticesinde de, zaten yoksulluğun hayli yaygın olduğu Rus toplumunda yoksulluk ve güvencesizlik daha çok artmış, orta sınıf yok olmuş, zengin ile yoksul arasındaki uçurum ise daha da derinleşmiştir. Hatta, Stiglitz (2016: 188), Rusya’nın 1990’larını kapsayan bu dönemi “Vahşi Doğu” olarak nitelemektedir; ne hukukun ne planlamanın ne piyasanın ne de siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarın olmadığı bu ülkeyi adeta bir cangıl gibi tarif edercesine.

1989’dan itibaren her yıl bir önceki yıla göre hem üretim oranlarında hem de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’da (GSYH) ciddi bir düşüş ivmesi kaydedilmiştir. Mesela, 1990-1999 döneminde Rusya’da toplamda endüstriyel üretim neredeyse %60 azalmış ve GSYH’da ise %54 oranında bir düşüş olmuştur (Stiglitz, 2003: 143). Hem yeraltı hem de yerüstü kaynakları açısından bu kadar zengin, sanayisi gelişmiş bir ülke olmasının yanı sıra IMF ve Dünya Bankası’ndan aldığı milyonlarca dolar borca rağmen Rus devleti 1990’ların ortalarından itibaren ne emeklisinin maaşını ödeyebilir ne çalışanların haklarını verebilir ne de yoksulların yaşam standartlarını yükseltebilir bir hale gelir. 1997’de ödenmeyen maaşlara ve yaygın yoksulluğa karşı yürüyüşler, açlık grevleri ve kitlesel protesto eylemleri ülkenin siyasal atmosferinin bir parçası haline gelir (Bobrov, 1998). Hâlbuki, ülkenin tüm zenginliğini kontrolleri altına alan *oligarklar* ise ellerindeki tüm kazançlarını yurtdışına çıkarma uğraşındadır. 1997’de Doğu Asya Krizi’nin patlak vermesi ise zaten borç içinde olan Rusya için de bardağı taşıran son damla olur ve 1998’de moratoryum ilan etmek zorunda kalır. Ağustos 1998’de Rusya hükümeti rublenin devalüasyonunu, kısa dönem hazine bonosunun (GKO) satışını askıya alındığını ve uluslararası borç ödemeleri için de 90 günlük bir moratoryum ilan eder (Beams, 1998). Çünkü Rusya’nın borçlarını ödemesi için gerekli olan başta gaz ve petrol sektörü gibi gelir kaynağı temel sektörler özelleştirmeler ile *oligarklara* devredilmiş ama gerekli yapısal, yasal ve/veya kurumsal düzenlemeler yapılmadığı için ülkenin zenginlikleri halk kitlelerinin refahı için değil birkaç *oligarkın* çıkarına olacak şekilde kullanılmıştır. Rusya halkı ise bir yandan yüksek enflasyon altında gelirlerinin, birikimlerinin günden güne değersizleşmesini deneyimlerken diğer taraftan da devletin sosyal güvenlik sistemini fes etmesinin sonuncunda yaşam koşullarının hızla kötüleşmesiyle ağır bir yoksunluk ve yoksullukla karşı karşıya kalmıştır. 1989’da %2 olan yoksulluk oranı 1998’e gelindiğinde %23 oranındaydı ve bu oranın temsil ettiği kesimin günlük geliri \$2 iken,

%40’tan fazla insan da günlük \$4’den daha az kazanıyor ve çocuklu ailelerin %50’den fazlası yoksulluk içinde yaşıyordu (Stiglitz, 2003: 153). Aynı zamanda, devletin yaptığı borçlanmalar ise ağırlıklı olarak devletin bütününe sirayet etmiş olan yaygın yolsuzluk mekanizması tarafından paylaşılmıştır.

Bunun neticesinde de, bu döneme damgasını vuran durum: Bir taraftan “sanayinin yıkımı ve yaşama standartlarındaki düşüş sürerken mülkiyetin dağılımı yenileniyor ve ekonomi radikal biçimde yeniden yapılıyor”; diğer taraftan da, yoksulluğun ve üretimdeki kaynak sorunlarının artması iç piyasaların daralmasına, dış piyasaların rağbet görmesine neden oluyor ve bu da zaten varolan dış borcun hızla ve büyük miktarlarda artışına sebep oluyordu (Kagarlitskiy, 2007: 471). Bunların yanında, tüm bu problemleri çözebilecek kurumsal yapılar ise yalnızca nominal olarak mevcuttular. Batı’daki örnekleri ile aynı adlara sahip olmalarına rağmen *de facto* işleyişleri böyle değildi. Sovyetler Birliği’nin baş varisi olan Rusya yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından hayli zengin bir ülkeydi ve piyasa ekonomisine geçiş süreci esas olarak bu zenginliklerinin belli başlı kesimler tarafından paylaşımına yol açmıştır. Bununla birlikte, sosyal güvenlik hizmetlerini verecek kurumların Sovyet sonrası dönemde ya işlevsizleştirilmesi ya da devre dışı bırakılması sonucunda da tüm problemleri ile hortlayan geçiş süreci Rus toplumunun gündelik hayatını kökünden değiştirmiş ve onulmaz bir yoksunluğa, yoksulluğa sürüklemiştir. 1990’larda kelimenin tam anlamıyla Rusya halkının her bir bireyi kendi başının çaresine bakmaya çalışmış ve kapitalizmin getirdiği sorunlarla kendi kendine başa çıkmaya çalışmıştır.

Uluslararası finans kuruluşlarının rehberliğinde hayata geçirilen neoliberal “şok terapi” ajandası neticesinde Rus toplumu için katastrofik bir dönem haline gelen 1990’lı yılların sonu itibariyle, Yeltsin’in halefi olacak isim, Yeltsin döneminin son başbakanı da olan Vladimir Putin olur. 2000’ler ile de, Rusya’yı Putin iktidarı altında bir dizi değişiklik ve dönüşüm beklemektedir artık. Bunlar arasında, 1990’lardan 2000’lere geçiş sürecinde yaşanan en önemli dönüşümlerden biri ise, Rus sermaye sınıfı açısından hâkim sınıfların önderliğini yapan egemen sınıf el değiştirmesidir. Yeltsin döneminde ekonomik ve zaman zaman da siyasal iktidar üzerinden söz sahibi olan *oligarkların* yerini Putin döneminde çoğunlukla devletin üst kadrolarında görev yapmış ve/veya yapan isimler alır. 2000’ler Rusya’sının

siyasal ve ekonomik atmosferine, özellikle devlet vurgusunu daha çok yapan yeni simalar hâkim olmaya başlar. Devleti saran iktidar bloğunun değişmesinin yanı sıra, mevcut devlet modelinde de değişikliğe gidildiği açıktır. Yeltsin döneminde hayata geçirilmeye çalışılan minimal devlet modelinin, dünyanın diğer yerlerindeki deneyimlerde de görüldüğü üzere, dönüşen üretim süreçlerine uygun bir devlet modeli olmadığı ortaya çıkar. Bunun üzerine, Putin’in iktidara gelmesine müteakip, devlet yapılanması daha müdahaleci, daha rekabetçi, daha düzenleyici bir rol üstlenmeye başlar. Bir yandan ekonomik alanın düzenlenmesinde artık etkin bir göreve sahip yeni devlet yapılanması açısından, siyasal alanda devlet bürokrasisinin yeniden kontrolü ele almasıyla otoriterleşmenin pekiştirilmesi de sağlar. Bunun en bariz örnekleri ise, 1990’larda özelleştirilen enerji ve ağır sanayi sektörlerinin 2000’lerin başlarında yeniden devletleştirilmesi ile sadece ulusal bazda değil aynı zamanda uluslararası bazda da oldukça önemli bir konuma sahip şirketlerin yönetimine -Putin’in güven duyduğu- bürokrat ve teknokratlar gelir. Bu adım, Rus devletinin dönüşümü için mühim bir girizgâh da olur.

Açıktır ki devletin birbiri ile ilişkili başlıca iki işlevinden biri birikim sürecini gözetmek iken diğeri de toplumsal meşruiyeti sağlamaktır. Bu nedenle de, Rus toplumu, 2000’ler ile, yükselişe geçen muhafazakârlık ve milliyetçilik üzerinden geçmişe ve geleneklere verilen referansların imlediği patrimonyal otorite ile ulusun ve devletin beden bulduğu otokrat bir liderliğin imlediği karizmatik otoritenin yeni/modern bir bileşimini deneyimlemektedir. Buna verilebilecek en iyi örnek ise, Vladimir Putin’in “sahne arkası” lideri olduğu ve merkez sağda yer alan Birleşik Rusya Partisi’nin (*Единая Россия*) sadece Rusya’da egemen bir kitle partisi haline gelmesi değil aynı zamanda devlet partisine de dönüşmesi halidir. Diğer bir örnek ise, Putin’in seçimlerde aldığı yüksek oy oranlarıdır: İlk seçildiği 2000’deki başkanlık seçimlerinde aldığı oy oranı %52.94, 2004’teki ikinci başkanlık seçimlerinde % 70,31 ve 2012’deki son başkanlık seçimlerinde ise % 63,6 dır. 2008 ve 2012 arasındaki dönemde de Dimitriy Medvedev Rusya Federasyonu devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, Putin ve Medvedev arasındaki ilişki de Rus siyasal kültürünün patrimonyal yönünün günümüze bir yansımasıdır adeta. “Bugün Moskova’da satılan Putin ve Medvedev’in ikili portreleri, [...] Stalin’i Lenin’in yanında gösteren ünlü ‘kutsayıcı’ fotoğrafları, II. Nikolay’ın, oğlu Aleksey’le birlikte fotoğraflarını çağırıştırır ve [...] Rus tarihi

boyunca veraset hakkının çardan oğluna geçmesini meşrulaştıran o simgeleşmiş şecere temsillerini hatırlatır” (Getty, 2016: 28 & 153). Aynı zamanda, Julia Adams’a göre: “Patrimonyal siyasette krallar, prensler ve daha küçük çaplı hükümdarlar, babasoyu vizyonu – geçmişe olduğu kadar, geleceğe de uzanan, atalardan ve istenen torunlardan oluşan bir çizgi-dile getiriyorlardı. [...] Hükümdarın kendi bedeni ile temsil ettiği bedenler dizisini, bütün siyasi gövdede zirvesine varacak şekilde birbirine bağlayan, babasoyunun göstereniydi; bu ise tekrarlanan baba-oğul ilişkisi, kalıtım, erkeklik ve ölümsüzlüğe dair aşkınlık taahhüdü idi” (Getty, 2016: 28 & 153). Bunlara ek olarak, Vladimir Slepak’ın 2012’de -başkanlık seçimleri hemen öncesi- yaptığı “Davay vpered, Vladimir Putin!”¹¹ (*Давай вперед, Владимир Путин!*) şarkısı da, ulusun, toplumun, devletin ve geçmişin liderde hep birlikte vücuda gelmesini anlatan iyi bir örnektir (Getty, 2016: 72):

Ey Rusya sen asla kaçmadın
En korkunç düşmanla bile kavgadan
Ey askerler, ey generaller
Katılın hepiniz anavatan saflarına!
Dönüm noktasında, ulus, durma yürü,
Gel artık sabah, kavgamız var!
İleri, ey Vladimir Putin!
Saldırında yanındayız...
Ve Rusya, yeniden ayağa kalkıyor,
Ülkemiz topyekûn yenileniyor...
Huşu veren güç, büyük kudret
Herkes gösterilecek
Ey Vatan, gerçeği özlüyorsun
Her yerde akli temsil ediyorsun
İleri, ey Vladimir Putin!
Seninle Rus ulusu şahlanıyor.

¹¹ Şarkı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=RNFaHppNrXc>.

Tablo 1:

	Eski Otoriterizm	Neo-Otoriterizm	Liberal Demokrasi
Ekonomik temel	Doğal ekonomi	Yarı-piyasa ekonomisi	Piyasa ekonomisi
Meşruiyetin zemini	Tanrı'nın, geleneklerin, fatihin emri	Seçim ya da seçimsiz	Seçim
Siyasi parti sayısı	Bir ya da sıfır	Bir ya da çok	İkiden fazla
Birey özgürlüğü	Yok	Ekonomik özgürlük, siyasal özgürlük de kısmi	Birey özgürlüğü hukukun üstünlüğü ile korunmakta
En yüksek otorite	Monarşi	Meşrutiyet/anayasal monarşi veya devlet başkanı	Anayasa
Güçler ayrılığı	Yok	Yarı-bağımsız parlamento	Üç gücün ayrılığı

Kaynak: Li, H. 2015. *Political Thought and China's Transformation: Ideas Shaping Reform in Post-Mao China*. London: Palgrave Macmillan, 32.

1991'de tankların üzerine çıkararak demokrasi ve özgürlük nutukları atan Yeltsin, çok değil iki sene sonra, 1993'te tankların parlamentoyu ateşe tutması için emir verir. Sebep ise, anayasanın değişmesi ile devlet başkanının daha geniş yetkilere sahip olacak olması üzerine parlamentonun bu anayasaya karşı çıkması olur. Neticesinde ise, anayasa halkoylamasından geçer ve Rus toplumu bekleyen sonuç da siyasal iktidarın tamamen devlet başkanının eline geçmesi, demokratik kanalların kapanması ve otoriterleşmenin artışıdır. Lakin, 2000 sonrasında, Putin'in hayata geçirdiği bir dizi politikanın sonucu ise otoriterleşmenin daha da artması olur. Filhakika, Putin yönetiminin, He Li'nin (2015: 32) Tablo 1'de göstermekte olduğu neo-otoriter hattı izlediği açıktır: Yönetimlerinde bürokrat/teknokratların olduğu devletleştirilmiş büyük şirketlerin yarattığı yarı-piyasa ekonomisi; yüksek oy oranlarıyla kazanılacak zaferlerin başından belli olduğu seçimler; birçok partinin mevcudiyetine rağmen iktidar partisinin hem egemen parti hem de devlet partisi haline gelmesi; kısmi siyasal ve toplumsal özgürlükler; ulusun ve devletin cismanileştiği bir devlet başkanı profili; egemen iktidar partisinin hâkim olduğu bir parlamento; ve son olarak da, küresel kapitalizm ile barışık neo-patrimonyal ve neo-otoriter bir düzenleyici devlet modeli.

Başka bir deyişle, sermayenin -ticari, finansal ve üretken sermaye- tüm formlarının uluslararasılaşması farklı sermaye kesimleri arasındaki rekabeti ve devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkiyi arttırmıştır. Ve bu nedenle, uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklenen sermayelerin çelişkili taleplerini idare etme işlevi yeniden devletin üstünde kalır. Bu süreçte, siyasal alanın daralması, devlet aygıtının güçlenmesi ve devlet içinde yürütmenin özerkleşmesi ön plana çıkar. Böylelikle, re-regülasyon hayata geçirilerek devletin daha müdahaleci olacağı düzenleyici rolü pratiğe akseder. Putin yönetimi altında ise bu durum "güçlü devlet" şiarı ile ete kemiğe bürünmüştür. Geç kapitalistleşen Rusya'ya uygun devlet modeli olarak otoriter bir düzenleyici devlet modeli; devletin çok çeşitli piyasa dinamikleri ile doğrudan etkileşim mekanizmalarını geliştirerek hem ulusal ve uluslararası rekabetin sert etkilerine maruz kalan sermayenin ayakta kalmasını sağlar hem de sermaye ve piyasa dinamiklerinin birkaç isim çevresinde monopollerleşmesini engeller.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında hayata geçirilen şok terapi programının başat iki adımı olan deregülasyon ve özelleştirme politikaları; bir yandan kamusal hizmetlerin lağvedilmesiyle derin sosyo-ekonomik problemlerin baş gösterdiği bir toplumsal travmaya, diğer yandan ulusal ve uluslararası sermaye güçlerinin kamusal kaynakları büyük bir açgözlülükte talan etmesine neden olur. En sonunda 1998'te yaşanan ekonomik kriz ve devletin iflası bir anlamda Rusya'nın dibi gördüğü an olur ve ivedi bir biçimde özellikle de devlet alanında bir dönüşüme gerek duyulur. 2000'lere bu ihtiyaç ile giren Rusya, Putin'in iktidara gelmesiyle gereksinen değişimin yolu da açılmış olur. Bu değişimin harekete geçmesi için yelkenlerini şişiren ilk rüzgâr elbette ki petrol fiyatlarının dünya çapında yükselişe geçmesidir: 1998'de \$11 olan petrolün varili 2000'de \$35'e çıkar, 2000-2003 döneminde de \$30 olarak sabitlenir ve böylece ülkedeki yabancı para rezervleri üçe katlanır böylece (Sakwa, 2004: 184). Ayrıca, 1999-2004 yılları arasında çıkarılan petrol miktarı da %48 oranında artmıştır (Millar, 2001: 336). Başkanlığının ilk döneminde daha çok ekonomik ve siyasal alanlarda yasal düzenlemeler ile ilgilenen Putin, ikinci başkanlık döneminde artık ekonomik ve siyasal alanın fiili durumu ile ilgili yeniden düzenlemelere gider. Bu minvalde, Putin tarafından neo-otoriter düzenleyici bir devlet modeline doğru atılan bir ikinci adım ise, 2004-2005 yılında yapılan devletleştirme atılımıdır. 1990'larda özelleştirilen özellikle enerji sektöründen büyük şirketlerde devletin hisse payı artırılarak

şirketlerin kontrolü devlet eline geçer ve yönetimlerine de bürokrat/teknokratlar geçer. Ekonomi alanında devletin müdahaleci bir pozisyon almasının bir sonucu olarak, Putin döneminde *oligarkların* yerini *siloviklerin* (*силовик*) yani başta KGB/FSB olmak üzere devlet kadrolarından gelen ya da hala çalışmakta olanların aldığı da söylenebilir (Puffer & McCarthy, 2007). Böylelikle, neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir düzenleyici devlet yapılanmasının inşasında ve işleyişinde gerekli olan mekanizmalar Rus devlet geleneğinden gelen, Putin’in çevresindeki *silovikler* tarafından oluşturulur.

Bunun yanında, “devleti güçlendirme stratejisini hem oligarklar hem de bölgesel liderler ile mücadele üzerine oturtan ve devletin ekonomik bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan Putin, [...] Rusya’da ekonomik atılımı gerçekleştirmek için hem liberal bir ekonomi politikası izlemeye çalışmış, hem de hukukun üstünlüğü söylemini kullanarak güçlü bir devlet yaratma çabasına içine girmiştir” (Yapıcı, 2010: 83). Mesela, Putin’in 2000 devlet başkanlığı seçimlerindeki sloganı: “Demokrasi, hukukun diktatörlüğüdür.”¹² Fakat diğer bir taraftan bakıldığında, Putin döneminde vuku bulan güçlü devlet başkanlığı olgusu nedeniyle yürütmenin hem yasamanın hem de yargının üzerinde ciddi bir etkisi olduğu da açıktır. Ayrıca, ekonomik olarak liberal siyasal olarak otoriter bir yapı kurma hedefini gerçekleştirmek için de Putin’in attığı üçüncü bir adım ise, siyasal iktidarın merkezileşmesi, karar ve yetki gücünün merkezde tek bir elde toplanmasını sağlamak olur. Hatta, Putin, ilk başkanlık döneminden şu anki son başkanlık dönemine kadar, “bölgeselden federalesel, yasamadan yürütmeye doğru [...] siyasi otoritesini yeniden konumlandırmaya ve güçlendirmeye yönelik çabalara odaklanır” (Berglöf vd., 2016: 62). Bu minvalde, bölgesel yönetimlerin özerkliklerini budayarak merkezin yasama ve yürütme alanında bölgeye göre daha da güçlendirilmiş olduğu federal bir sistemi uygulamaya geçirir. Buna göre de, Rusya Federasyonu’nu oluşturan 89 otonom *oblastı* ve cumhuriyeti 8 *okruga* yani federal bölgeye ayrılır ve federal her bir bölgenin başkanı da devlet başkanı tarafından o federal bölge dâhilinde hem en yetkili kişi hem de tam yetki ve karar gücü ile atanır (Berglöf vd., 2016: 62; Huskey, 2001: 118).

¹² Tam hali: “Demokrasi, hukukun/yasamanın diktatörlüğüdür; o hukuku/yasayı uygulamaya yetkili olanların değil” («Демократия - это диктатура закона, а не тех, кто по должности обязан этот закон отстаивать.»).

Velhasıl, Putin’in iktidarı döneminde hayata geçirdiği temel dört politika: Vergilendirme, gayrimenkul ve sosyal güvenlik yasaları; bölgesel ve federal yönetimlerin yapısında değişiklikler; yasama ve yürütmeye dair değişiklikler; ve 1990’larda yapılan özelleştirilen işletmelerin bir kısmının yeniden devletleştirilmesidir. Tüm bunların üstünden de okunabileceği gibi, Putin hem siyasal alanda hem de ekonomik alanda merkezin birincil öncelikte olduğu dikey bir sistem uygulamaya çalışmaktadır (Gaddy, 2002: 143). Lakin bu kurmaya çalıştığı sistemin ne küresel kapitalizmin dinamikleri ile çelişen bir karaktere sahip olmadığı da açıktır. Ekonomik olarak liberal politikaların uygulamaya konması süreci yalnızca artık daha müdahaleci, daha rekabetçi bir hale gelen düzenleyici devlet yapılanmasının gözetiminde yapılmaktadır. Bu çerçevede dâhilinde de, gerekli olanın, hem siyasal alanın hem ekonomik alanın neo-otoriter ve neo-patrimonyal düzenleyici bir devlet aygıtı tarafından nizama sokulması hali olduğu artık aşikârdır. Putin ve ekibi tarafından 18 yıldır yönetilmekte olan ve daha da yönetileceğe benzeyen Rusya’da işleyen bu düzenin, özellikle de son dönemdeki başarıları göz önüne alınırsa, dünyanın çeşitli yerlerine de aktarılması ve tatbik edilmesi kuşkusuz ki küresel kapitalizmin bugününe ve yakın geleceğine dair bir gerçekliğe işaret etmektedir de.

Sonuç

Sonuçta, yaşadığımız şu çağda, başında çeşitli sıfatlar eklenerek sıklıkla kullanılır haline gelen ilerleme, gelişme, kalkınma ve büyüme kavramlarının esasında ne türden dönüşümler için ne sebeplerle kullanıldığını anlamak önemlidir. Savaşın, suçun ve her nevi şiddetin kol gezdiği yerküre üstündeki nüfusun büyük bir yekûnunun her geçen gün daha da yoksullaştığı, daha kötü şartlarda yaşamak zorunda kaldığı bir zamanda kapitalizm küreselleşmekte, sermaye uluslararasılaşmakta ve emek süreçleri de ulusöteleşmekte. Bu süreçte ortaya çıkan post-Fordist birikim rejiminin yarattığı yeniden-yapılanan devlet mekanizmasının daha da önemli bir hale gelen yeni rolü ise artık, emek-sermaye çelişkesinin de uluslararasılaşması sonucu ortaya çıkan sorunları, -hegemonik- krizleri çözmektir. Diğer yandan da, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel bazda işleyen piyasaların istikrarını sağlamaktır. Çünkü, Nicos Poulantzas’ın (1975: 101) da belirttiği gibi, “tekelci kapitalizm, kapitalist üretim tarzında başatlığın ekonomiden politikaya, diğer bir deyişle devlete doğru

yer değiştirmesiyle karakterize edilir.” Filhakika, post-Fordist üretim sürecinin gereksindiği yeni devlet modeli ise; bir taraftan esnekleşen ve yalınlaşan, diğer taraftan küçük-ölçekli, parçalı ve bireysel bir yapıya bürünen üretim ve tüketim süreçlerinin siyasal, yasal, yönetsel, toplumsal ve kültürel alana yansımalarını da kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Bu bağlamda, küresel kapitalizmin dünya sathına yayılma hızına koşut bir biçimde önemini artıran devletin son 25 yıldır yeniden-yapılanmaya gitme gereği daha fazlasıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar 1980’ler ve 1990’larla kapitalizmin dünya çapında içine girdiği derin krizleri atlatmak için sistemin bir yeniden-inşa sürecine ihtiyaç duyduğu açık hale gelmesi sonucunda ortaya çıkan neoliberal politikaların önerdiği minimal devlet modeli hayata geçirilmeye çalışılsa da; sonrasında, uygulamaya konan neoliberal politikaların hem ekonomik hem de siyasal alanda yarattığı krizlerin gösterdiği gibi, devletin belirli bir rol, konum ve yükümlülük üstlenme zorunluluğu kapitalist sistem için kaçınılmazdır. Artık bugünün koşullarına uygun bir biçimde yeniden-yapılandırılmaya çalışılan düzenleyici devlet modelinin kavramsallaştırılmaya, kuramsallaştırılmaya ve pratiğe aksettirilmeye çalışıldığı ise artık aşikâr bir durumdur. Çünkü küresel kapitalizm ve post-Fordist paradigmanın bugün geldiği aşama, esasında bütünlüklü ve çok-boyutlu bir ilişkiler ağının mevcudiyetine gereksinim duymaktadır. Başka bir deyişle, “neoliberal kapitalizm dünyanın her yerinde o ya da bu şekilde siyasal alanın daraltılmasını, siyasal demokrasi imkânlarının kısıtlanmasını ve buna uygun devlet biçimlerinin kurumsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, devletin siyasal ve kurumsal pratiklerini sosyal ve siyasal mücadelelerden izole etmek üzere devlet aygıtları arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenir.” (Akça & Özden, 2014: 14-15). Bu nedenle de, devlet organının artık temel misyonu da; kendi görelî özerkliği içinde, sermayenin, metanın, finans-kapitalin ve elbette emeğin ulusötesileşmesi sürecini büyütecek, genişletecek, yaygınlaştıracak biçimde, her bir bireyi bu sürecin içine dâhil etmektir. Bunun içinde, gerektiğinde hem piyasaya hem sivil topluma hem de bireylere yönelik olarak düzenleyici ve patrimonial bir rolü ifa etmenin yanında, üretim süreçlerinden her türden emeğin sömürsününün katmerlenmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek herhangi siyasal ve/veya toplumsal hareketlenmelerin önünü almak için gün geçtikçe otoriterleşen bir devlet mekanizması yükselişe geçmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri de elbette ki Putin tarafından 17 yıldır bilfiil yönetilen Rusya Federasyonu’dur. Günümüz Rusya’sı, yüzyılların deneyimlerinden örülmüş Rus siyasal kültürünün önemli niteliklerinden ikisi olan

otoriterizmin ve patrimonyalizmin yeni bir çehresini yaşamaktadır. “Güçlü devlet” nosyonun başlıca iki özelliği olarak ortaya çıkan neo-otoriterizm ve neo-patrimonyalizm olgularının bir tezahürü olarak Rus devleti Putin’de vücuda gelmektedir. Diğer bir taraftan, 1990’lardaki neoliberal politikalar aracılığıyla minimize edilmeye çalışılan devlet, aynı zamanda, 2000’ler ile bir dönüşüm sürecine girip daha müdahaleci, rekabetçi, düzenleyici bir biçim almaya da başlar. Bu dönüşüm sürecinin ana figürü ise yeni bir Leviathan imgesine de dönüşen yine Putin idir. Oysa Vladimir Vladimiroviç Putin, Rus siyasal kültürünün aşına olduğu bir olgu olarak otoriter baba figürüne sahip lider, başını çektiği egemen sınıf klanları ve bu klanların kontrolü altında ama lider ile cismanileşen bir devlet mekanizmasının salt bir görünüşü idir. Tüm bunların sonucu olarak, post-Fordist üretim biçiminin gereksinim duyduğu düzenleyici devlet modelinin dünya sathında hâkimiyeti ve işlerliği bir yandan artarken, diğer yandan da devlet mekanizmalarının neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir hal alması da küresel kapitalizmin günümüz şartları altında geçirmek zorunda olduğu bir değişim, almak zorunda olduğu yeni özellikleri niteliğindedir. Ve bu özelliklere yakın gelecekte dünyanın dört bir yanında yükselişe geçen fundamentalizm, milliyetçilik/ırkçılık ve zenofobi gibi özelliklerin de katılacağı apaçık bir gerçektir artık. Mamafih, kuşkusuz ki insanlığın tarihinin şu anında yaşanan bu dönüşümün daha iyiye doğru değil de, tam tersi istikamete doğru hızla yol alınmasını sağlayacağı da aşikârdır.

Kaynakça

- Akça, İ. & Özden, B. A., 2014. AKP ve Türkiye’de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri. *Başlangıç*, 2, 13-37.
- Arestis, P. & Sawyer, M. 2007. Neoliberalizm ve Üçüncü Yol. In: A. Saad-Filho & D. Johnston, ed., Ş. Başlı & T. Öncel, çev. *Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki*. İstanbul: Yordam Kitap, 293-302
- Argın, Ş., 1992. Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi: Post-Fordizm. *Birikim*, 41. Available from: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4560/kapitalist-toplumda-isin-ve-ismucunun-kaderi-post-fordizm#.WVV8LiLTiW>

Aslund, A., 1995. The Russian Road to the Market. *Current History*, 94 (594), 311-316.

Ataay, F., 2006. *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*. Ankara: De Ki Basım Yayın.

Ataay, F. & Acar, E., 2008. Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerelleşme. *İktisat Dergisi*, 500. Available from: <http://www.yayed.org/id15-gorusler/faruk-ataay-ergul-acar-devletin-yeniden-yapilandirilmesi-ve-yerellesme.php>

Bayraktar, F., 2015. 'Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi? *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 71-94.

Bayramoğlu, S., 2009. Düzenleyici Devlet Düzenlenirken: OECD Türkiye Raporu Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme. *Praksis*, 9, 143-162.

Beams, N., 1998. Russian Crisis Shakes Global Markets, *World Socialist Web Site*, 25 August. Available from: <http://www.wsws.org/news/1998/aug1998/rus-a25.shtml>.

Bedirhanoğlu, P., 2004. Gorbaçov'dan Yeltsin'e Rusya'da Farklı Reform Pratikleri ve Neoliberalizm. In: S. Dedeoğlu & T. Subaşat, ed. *Kalkınma ve Küreselleşme*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 275-313.

Belek, İ., 1999. *Postkapitalist Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.

Belek, İ., 1997. Yeni Kapitalist Paradigma ve 'Kaliteli' Yönetim. *Toplum ve Hekim*, 12 (77), 34-39.

Bell, D., 1999. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Berglöf, E., et al., 2016. *The New Political Economy of Russia*. Cambridge, MA: MIT Press.

-
- Bourdieu, P., 1998. The Essence of Neoliberalism. *Le Monde Diplomatique*. Available from: <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>
- Carroll, W., 2007. Tracking the Transnational Capitalist Class: The View from on High. 27th *International Sunbelt Social Network Conference*. 1-6 May, Corfu (Greece).
- Clarke, S., 2004. Devlet Tartışmaları. In: S. Clarke, ed., İ. Yıldız, çev. *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 7-88.
- Clarke, S., 1998. Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia. In: S. Clarke, ed. *Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia*. Cheltenham; Northampton, MA: Edward Elgar.
- Cox, R., 1987. *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Demirci, M., 2013. Yönetişim, Otorite ve Meşruiyet. In: F. N. Genç, ed. *Yönetişim: Türk Kamu Yönetimine Yansımaları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1-62.
- Dikmen, A. A., 2017. *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. İstanbul: NotaBene.
- Embong, A. R., 2000. Globalisation and Transnational Class Relations: Some Problems of Conceptualization. *Third World Quarterly*, 21 (6), 989-1000.
- Foster, J. B., 2017. Küreselleşmiş Tekelci-Finans Kapitalin Yeni Emperyalizmi. E. Ekici, çev. *Monthly Review Türkiye*, 1, 35-57.
- Fıncıoğlu, S., 2015. Post Fordizm, Küreselleşme ve Endüstrideki Dönüşüm. *Kriz ve Kritik*, 2, 41-44.
- Gaddy, C. G., 2002. Has Russia Entered A Period of Sustainable Economic Growth? In: A. C. Kuchins, ed. *Russia After the Fall*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace; Brookings Institution Press, 125-144.

- Getty, J. A., 2016. *Stalinizm Hükmederken: Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*. G. Ç. Güven, çev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gill, S. & Law, D., 1988. *The Global Political Economy*. Hertfordshire: Harvester-Wheatsheaf.
- Glazyev, S., 1994. *Ekonomika i Politika: Epizody Bor'by*, Moskova: Gnozis.
- Goldman, M. I., 2003. *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*. London; New York: Routledge.
- Gould-Davies, N. & Woods, N., 1999. Russia and the IMF. *International Affairs*, 75 (1), 1-22.
- Güzelsarı, S., 2008. *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*. İstanbul: SAV.
- Güzelsarı, S., 2004. Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları. *A.Ü.SBF-GETA Tartışma Metinleri*, 66, 1-25. Available from: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2004/selime-guzelsari.pdf>
- Harvey, D., 2015. *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. A. Onacak, çev. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D., 2012. Yaratıcı Yıkım Olarak. Neoliberalizm. E. Çamuroğlu-Çığ & Ünsal Çığ, çev. *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 67-88.
- Hellman, J., 2002. Russia's Transition to A Market Economy: A Permanent Redistribution? In: A. C. Kuchins, ed. *Russia After the Fall*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Herrera, Y. M., 2001. Russian Economic Reform, 1991-1999. In: Z. Barany & R. G. Moser, ed. *Russian Politics: Challenges of Democratization*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Huskey, E., 2001. Political Leadership and the Center-Periphery Struggle: Putin's Administrative Reforms. In: A. Brown & L. Shevtsova, ed. *Gorbachev, Yeltsin, and*

-
- Putin: Political Leadership in Russia's Transition*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 113-142.
- Jessop, B., 2006. Spatial Fixes, Temporal Fixes and Spatio-Temporal Fixes. In: N. Castree & D. Gregory, ed. *David Harvey: A Critical Reader* (s. 142-166). Oxford: Blackwell Publishing.
- Jessop, B., 2002. Globalization and the National State. In: S. Aronowitz & P. Bratsis, ed. *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*. London: University of Minnesota Press. Available from: <https://bobjessop.org/2014/01/05/globalization-and-the-national-state/>
- Jessop, B., 1994. Post-Fordism and the State. In: A. Amin, ed. *Post-Fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell, 251-279.
- Kagarlitskiy, B., 2007. *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*. E. Soğancılar, çev. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kuyps, C., (ed.). 2010. *The Internationalization of Labour Markets*. Geneva: International Labour Organization International Institute for Labour Studies. Available from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_193683.pdf
- Li, H., 2015. *Political Thought and China's Transformation: Ideas Shaping Reform in Post-Mao China*. London: Palgrave Macmillan.
- Marx, K. 2007. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. Ankara: Sol Yayınları.
- McFaul, M., 2001. *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Millar, J. R., 2001. The Russian Economy: Putin's Pause. *Current History: A Journal of Contemporary World Affairs*, 100 (648), 336-342.

- Oğuz, Ő., 2006. Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal FarklılaŐmalar ve Devletin Dönüşümü. In: D. Yılmaz vd., ed. *Kapitalizmi Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları, 147-212.
- Öngen, T., 2004. Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri. *Petrol-İŞ Yıllığı 2000-2003*. Available from:
http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/01_sermaye/
- Öztürk,  ., 2006. Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. In: D. Yılmaz vd., ed. *Kapitalizmi Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları, 213-276.
- Van der Pijl, K., 2014. *Küresel Rekabetler*. K. Kurtul,  ev. Ankara: İmge Kitabevi.
- Van der Pijl, K., 1993. State Socialism and Passive Revolution. In: S. Gill, ed. *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Poulantzas, N., 1975. *Classes in Contemporary Capitalism*. London: New Left Books.
- Puffer, S. M. & McCarthy, D. J., 2007. Can Russia's State-Managed, Network Capitalism Be Competitive?: Institutional Pull Versus Institutional Push. *Journal of World Business*, 42 (1), 1-13.
- Robinson, W., 2011. Global Capitalism and 21st Century Fascism. *Al-Jazeera*, 8 May. Available from:
<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/04/201142612714539672.html>
- Robinson, W., 2002. Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve G rg l Deliller. E. T rk z ,  ev. *Praksis*, 8, 125-168. Available from:
<http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/008-05.pdf>
- Robinson, W., 2001. Social Theory and Globalisation: The Rise of a Transnational State. *Theory and Society*, 30 (2), 157-200.

- Rutland, P., 2004. What Comes After Socialism? In: Y. Brudny, J. Frankel & S. Hoffman, ed. *Restructuring Post-Communist Russia*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Sakwa, R., 2004. *Putin Russia's Choice*. London: Routledge.
- Sarısoy, S., 2010. Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar. *Maliye Dergisi*, 159, 278-298. Available from: https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/SinanSARISOY.pdf
- Sklair, L., 2001. *The Transnational Capitalist Class*. Oxford: Blackwell.
- Sklair, L., 2000. The Transnational Capitalist Class and the Discourse of Globalization. *Cambridge Review of International Affairs*, 14 (1). Available from: <https://www.globalpolicy.org/globalization/defining-globalization/27656-the-transnational-capitalist-class-and-the-discourse-of-globalization.html>
- Sørensen, G., 2006. The Transformation of the State. In: C. Hay, M. Lister & D. Marsh, ed. *The State: Theories and Issues*. Houndsmill: Palgrave Macmillan, 190-208.
- Sönmez, S., 2016. Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 43-62. Available from: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/297834>.
- Stiglitz, J. E., 2016. *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* O. İşler, çev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stiglitz, J. E., 2003. *Globalization and Its Discontents*, New York: W. W. Norton & Company.
- Şaylan, G., 2016. *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Tikhomirov, V., 2000. *The Political Economy of Post-Soviet Russia*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: St. Martin's Press.
- Touraine, A., 1971. *The Post-Industrial Society Tomorrow's Social History: Classes. Conflicts and Culture in Programmed Society*. New York: Random House.
- Volkov, V., 2002. *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Williamson, J., 2000. What Should the World Bank Think About the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, 15 (2). Available from: http://www.kleinteilige-loesungen.de/globalisierte_finanzmaerkte/texte_abc/w/williamson.pdf
- Yanowitch, M., 2000. *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.
- Yapıcı, İ. M., 2010. *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.